

UDK 281.96(497.5)“1942/1943”
322(497.5)“1941/1945”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. 12. 2013.
Prihvaćeno za objavljivanje: 28. 6. 2014.

O OSNUTKU I DJELOVANJU HRVATSKE PRAVOSLAVNE CRKVE TIJEKOM 1942. I 1943. GODINE: PRIMJER VELIKE ŽUPE POSAVJE

Nikica BARIĆ, Zagreb

Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) na njezinu teritoriju ukinut je naziv »srpska pravoslavna vjera« umjesto kojega je trebalo koristiti naziv »grkoistočna vjera«. Tijekom 1941. vlasti NDH provodile su politiku prijelaza grkoistočnjaka na priznate vjeroispovijesti, kako bi provele kroatizaciju tog dijela stanovništva. No ova je politika znatnim dijelom napuštena tijekom prve polovice 1942., kada je osnovana Hrvatska pravoslavna Crkva (HPC) u koju je, kao »hrvatske pravoslavce«, trebalo privući dotadašnje grkoistočnjake. O ovoj vjerskoj organizaciji pisano je u historiografskoj i publicističkoj literaturi. Pri tome je naglasak posvećen pitanjima kao što su, primjerice, razlozi osnivanja te vjerske organizacije, a postojeća literatura daje i glavne podatke o organizaciji i svećenstvu HPC-a. No postoji manje podataka o osnutku i djelovanju HPC-a u pojedinim dijelovima NDH, odnosno kako je HPC djelovala u stvarnosti. Dokumenti iz arhivskog fonda Velike župe Posavje koji se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, iako fragmentarni, zajedno s drugim izvorima omogućavaju da se ukaže na neke probleme u osnutku i djelovanju HPC-a. Navedena velika župa imala je sjedište u Brodu na Savi, a u njezinu sastavu bili su kotarevi Bijeljina, Brčko, Brod na Savi, Derventa, Gradačac i Županja. Na tom području u znatnom je broju živjelo srpsko, odnosno grkoistočno stanovništvo, pa se putem dokumenata iz navedenog arhivskog fonda dijelom može pratiti osnutak i djelovanje HPC-a u navedenoj velikoj župi.

KLJUČNE RIJEČI: *Nezavisna Država Hrvatska, Hrvatska pravoslavna Crkva, Velika župa Posavje.*

Nakon proglašenja NDH, na čelu s ustaškim pokretom pod vodstvom Ante Pavelića, vlasti nove države povele su nasilnu politiku prema srpskom stanovništvu koje je u velikom broju živjelo na njezinu teritoriju. Bilo je predviđeno da dio Srba bude iseljen u Srbiju, iako taj plan nije u cijelosti ostvaren i obustavljen je već tijekom 1941. godine. Ustaše su u raznim dijelovima NDH likvidirale skupine srpskog stanovništva. Dio istaknutijih Srba,

odnosno onih koji su smatrani posebno opasnim za novu državu, a također i Srba koji su bili komunisti, deportiran je u sabirni logor u Gospiću i likvidiran. Sredinom srpnja 1941. u NDH ukinut je naziv »srpska-pravoslavna vjera«, umjesto kojeg je trebalo koristiti naziv »grkoistočna vjera«. Hrvatske su vlasti iselile u Srbiju i najveći dio svećenstva Srpske pravoslavne Crkve, a dio je njezinih svećenika i ubijen. Ipak, hrvatske su vlasti od iseljavanja izuzele pravoslavne svećenike nesrpske narodnosti, primjerice Ukrajinice i Ruse. Početkom prosinca 1941. u NDH je ukinut Julijanski kalendar koji je koristila Srpska pravoslavna Crkva, odnosno sve svetkovine trebalo je obilježavati prema Gregorijanskom kalendaru. Kako bi zaštitili svoju egzistenciju, brojni su Srbi u NDH prešli na katoličku vjeru ili druge priznate vjere. Vlasti NDH ove su vjerske prijelaze od rujna 1941. provodile preko Vjerskog odjela Ravnateljstva za ponovu. Inače je Ravnateljstvo za ponovu bilo zaduženo za iseljavanje Srba iz NDH i za preuzimanje imovine iseljenih Srba i upravljanje njome.¹

Već u ljeto 1941. u raznim dijelovima NDH izbila je pobuna srpskog stanovništva. Pobunjenički pokret postupno će se razdvojiti na četnike, kao nastavak bivše kraljevske jugoslavenske vojske, i na partizane, koje je vodila Komunistička partija Jugoslavije. Ovakav razvoj događaja ubrzo je stavio NDH u nepovoljan položaj. Dodatna teškoća za vlasti u Zagrebu bila je činjenica da je talijanska vojska u rujnu 1941. preuzela upravu nad obalnim pojasom NDH. Talijani su ovo pravdali potrebom pacifikacije stanja u krajevima koji su graničili s talijanskim teritorijem, uglavnom dijelovima Dalmacije, koje je Italija anektirala u svibnju 1941. godine. U stvarnosti Talijani su uvelike ograničili vrhovništvo NDH u obalnom pojasu te su na tom području razvili suradnju s četničkim odredima. Iako su Kraljevina Italija i NDH formalno bile saveznice u okviru sila Osovine, talijanska aneksija hrvatskih krajeva na istočnoj obali Jadrana u svibnju 1941., a zatim i preuzimanje uprave u obalnom pojasu pokazivali su da Italija nema želju za iskrenim savezništvom s NDH.

Do početka 1942. pred Zagreb se postavilo pitanje suzbijanja ustaničkog, u prvom redu partizanskog pokreta. Ovo je trebalo postići vojnim mjerama, u suradnji s njemačkom i talijanskom vojskom. Osim toga, razmatrala se šira promjena politike ustaškog pokreta, koja bi doprinijela smirivanju i stabiliziranju stanja u državi. Tako je početkom 1942. u Zagrebu otvoreno zasjedanje Hrvatskog državnog sabora. Sazivanje ove tradicionalne hrvatske političke institucije predstavljalo je pokušaj ustaškog pokreta da proširi temelj svoje vlasti.² Istovremeno su vlasti NDH poduzele mjere da njezine vojne postrojbe, što

¹ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, Zagreb, 1977., str. 162–176; Tomislav DULIĆ, *Utopias of Nation, Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42*, Uppsala, 2005.; Jozo TOMASEVIĆ, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945., Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2010., str. 588–601; *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata*, tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945., knjiga 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941., Beograd, 1993. O vjerskim prijelazima Srba, odnosno grkoistočnjaka u NDH također vidjeti: Mark BIONDICH, »Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustaša Policy of Forced Religious Conversions, 1941–1942«, *The Slavonic & East European Review*, Vol. 83, No. 1 (January 2005), str. 71–116.

² Opširnije o Hrvatskom državnom saboru NDH vidjeti: Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, »Hrvatski državni sabor Nezavisne Države Hrvatske 1942.«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 32, br. 3, Zagreb, 2000., str. 545–565.

se prije svega odnosilo na Ustašku vojniciu, prestanu s nasiljima i terorom nad srpskim stanovništvom, što je bio čest slučaj neposredno nakon proglašenja NDH.³

U sklopu navedenih mjera Ante Pavelić je 3. travnja 1942. potpisao Zakonsku odredbu o Hrvatskoj pravoslavnoj Crkvi (HPC). Njezin Ustav donesen je 5. lipnja iste godine. Istoga dana za mitropolita HPC-a postavljen je arhiepiskop Germogen, svećenik Ruske pravoslavne Crkve koji je nakon Prvog svjetskog rata iz sovjetske Rusije emigrirao u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Osnutak HPC-a značio je otklon od dotadašnje politike vjerskih prijelaza, odnosno bivši srpski pravoslavci, tj. grkoistočnjaci trebali su se u vjerskom smislu okupiti u okviru ove nove Pravoslavne Crkve.⁴

Ovdje bih dao i jednu novu interpretaciju razloga zbog kojih su se vlasti NDH uopće i odlučile za osnutak HPC-a.⁵ Izvor za nju jedno je izvješće Odsjeka X Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova NDH iz sredine siječnja 1943. godine. Navedeni odsjek osnovan je tijekom 1942. kako bi se bavio četničkim pitanjem u NDH. U tom su izvješću opširno opisani uzroci nastanka četničkog i partizanskog pokreta. Pri tome je ocijenjeno da su glavni razlozi nastanka navedenih protudržavnih pokreta masovna ubijanja i druge mjere diskriminacije koje su nad pravoslavnim stanovništvom tijekom 1941. izvršile vlasti NDH. Takvi su postupci u navedenom izvješću opisani kao velika pogreška, a politika vjerskih prijelaza pokrenuta tijekom 1941. ocijenjena je čimbenikom koji je dodatno pogoršao stanje. Vjerski su prijelazi kod pravoslavnih seljaka još više pojačali mržnju prema NDH jer je taj »najzaostaliји i najprimitivniji« dio stanovništva mnogo držao do svoje vjere. No vjerski prijelazi, s naglaskom na prijelaze na rimokatoličku vjeru, izazvali su nepovjerenje i kod muslimanskog dijela hrvatskog naroda jer su razni državni neprijatelji počeli širiti glasine da će NDH, u konačnici, biti isključivo katolička država. Tako je Odsjek X ocijenio da su vjerski prijelazi imali znatan uspjeh u krajevima sjeverno od rijeke Save, ali je prevođenje pravoslavaca u katolike južno od Save bio promašaj, koji je pogoršao raspoloženje »većine muslimana« prema državnim vlastima.⁶ Mislim da u ovoj ocjeni Odsjeka X leži i važan razlog za osnutak HPC-a. U dijelovima NDH gdje su živjeli samo rimokatolici i pravoslavci vjerski prijelazi pravoslavnih na rimokatoličku vjeru nisu mogli imati veći negativni utjecaj na hrvatsko katoličko stanovništvo.

³ Rasim HUREM, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo, 1972., str. 206–218.

⁴ Među postojećom literaturom o HPC-u mogu se navesti naslovi: Miloš OBRKNEŽEVIĆ, »Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva«, *Hrvatska revija*, god. 29, sv. 2 [114], Zagreb, lipanj 1979., str. 229–267; Ante PAVELIĆ, *Hrvatska pravoslavna crkva*, Madrid, 1984.; Veljko Đ. ĐURIĆ, *Ustaše i pravoslavlje, Hrvatska pravoslavna crkva*, Beograd, 1989.; Petar POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb, 1996.; Jure KRIŠTO, *Sukob simbola, Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001., str. 245–262. Za videnje HPC-a u dijelu literature koja se općenito bavi s NDH vidjeti primjerice: F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, str. 176–178; T. DULIĆ, *Utopias of Nation*, str. 285–286; J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji*, str. 601–605.

⁵ Za različite interpretacije zašto je došlo do osnutka HPC-a vidjeti primjerice: V. Đ. ĐURIĆ, *Ustaše i pravoslavlje*, str. 173–180; J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 247–251.

⁶ HR-HDA-1549, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i Narodnooslobodilačkog pokreta, I-91/858–866, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Odsjek X., V. T. Broj: 284/1943.

No vlastima NDH, a posebno Anti Paveliću, bilo je izuzetno važno osigurati lojalnost bosansko-hercegovačkih muslimana kao sastavnog dijela hrvatskog nacionalnog bića. Ali vjerski prijelazi na području Bosne i Hercegovine, a pravoslavci su uglavnom prelazili na rimokatoličku vjeru, zapravo su remetili tradicionalnu ravnotežu triju glavnih konfesija u Bosni i Hercegovini i muslimani su očito bili nezadovoljni »umjetnim« i naglim povećanjem broja rimokatolika. Mislim da su i zato vlasti u Zagrebu, umjesto vjerskih prijelaza, odlučile osnovati HPC.

Hrvatske vlasti su, nakon ovih temeljnih odredbi, postupno razrađivale način djelovanja HPC-a. Nakon proglašenja NDH brojne pravoslavne crkve bile su srušene ili devastirane.⁷ Do ovoga je dijelom dolazilo i zbog samovoljnih postupaka, ali dostupni izvori ukazuju na to da su vlasti NDH tijekom 1941. namjeravale i planski srušiti znatan dio, ili čak sve pravoslavne crkve. Tako je, primjerice, Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu 23. kolovoza 1941. Velikoj župi Vrhbosna u Sarajevu uputio brzojav u kojem je navedeno da prije rušenja grkoistočnih crkava iz njih treba ukloniti crkvene predmete i pribor, koji su trebali biti otpremljeni u Zagreb, očito u navedeni muzej.⁸ Može se pretpostaviti da je brzojav istoga sadržaja bio upućen i svim drugim velikim župama. Osim toga, djelovao je i Ured za rušenje pravoslavnih crkvi na čijem se čelu nalazio dr. Dragan Dujmović, povjerenik u Glavnom ustaškom stanu. Očito, osnutak HPC-a podrazumijevao je da s rušenjem pravoslavnih crkvi treba prestati. Tako je Organizatorni ured Glavnog ustaškog stana 18. travnja 1942. svim ustaškim stožerima uputio okružnicu u kojoj je navedeno da je dr. Dujmović razriješen dužnosti voditelja Ureda za rušenje pravoslavnih crkvi. U skladu s time sve ovlasti koje je taj ured dao određenim osobama »ni u kojem slučaju više ne vrijede«. Svi ustaški stožeri morali su odmah spriječiti svaki pokušaj rušenja pravoslavnih crkvi. U slučaju da do takvih pokušaja dođe, o tome je odmah trebalo brzojavom obavijestiti Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, a kasnije je o tome trebalo uputiti i pisano izvješće. Uz pisano izvješće, u Zagreb je trebalo dostaviti i prijepis svih isprava koje se nađu kod osobe koja dođe u neki kraj s namjerom rušenja pravoslavnih crkvi. Ako je takva osoba sumnjiva, onda je ona trebala biti odmah uhićena i pod pratnjom odvedena u Zagreb.⁹

Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja NDH 10. lipnja 1942. svim je velikim župama uputio okružnicu o osnivanju hrvatskih pravoslavnih župa, odnosno parohija. U okružnici je navedeno da to ministarstvo iz različitih dijelova države prima upite kako se imaju osnovati hrvatske pravoslavne parohije. Zato je objašnjeno da je HPC novo tijelo, pa se ne može dopustiti djelovanje bivših srpsko-pravoslavnih općina. Na temelju Zakonske odredbe o osnutku HPC-a i njezina Ustava treba, uz dobrovoljni pristanak pravoslavaca nekoga kraja, osnovati nove hrvatske pravoslavne parohije. Propisno biljegovane molbe za osnivanje tih parohija predlagatelji su preko svojih kotarskih oblasti trebali uputiti nadležnoj velikoj župi, a ona je molbu trebala proslijediti

⁷ Popis uništenih i devastiranih srpskih pravoslavnih crkvi u NDH donosi: V. Đ. ĐURIĆ, *Ustaše i pravoslavlje*, str. 118–132.

⁸ *Zločini na jugoslavenskim prostorima u prvom i drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata*, tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945., knjiga 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941., dok. br. 235.

⁹ HR-HDA-0249, »Ustaša« Hrvatski oslobodilački pokret, kut. 1, Glavni ustaški stan, Organizatorni ured, V. T. Broj: 464/1942.

Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja na rješenje. U molbi je trebalo navesti područje buduće hrvatske pravoslavne parohije, kao i broj njezinih pripadnika. HPC-u su mogli pristupiti pojedinci ili obitelji na temelju biljegovane molbe podnesene gradskim poglavarstvima, odnosno kotarskim oblastima. Takve molbe mogle su biti i skupne, a u tom slučaju u njima je trebalo navesti imena svih osoba koje mole pristup HPC-u. Popis članova HPC-a jedne parohije trebao se čuvati u samoj parohiji, a drugi je primjerak trebalo dostaviti Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja. U okružnici je također navedeno da u HPC može pristupiti »svatko«, ali je ipak istaknuto da se u nju, za sada, ne mogu primati bivši pravoslavci koji su u međuvremenu prešli, ili su se prijavili za prijelaz, na druge priznate vjeroispovijedi jer bi time nastala »smetnja i zabuna« u matičnim knjigama i drugim ispravama javnopravnog značaja, gdje se oznaka vjeroispovijedne pripadnosti mijenja ili je već promijenjena. Vjerske službenike HPC-a trebala je, kao i druge državne činovnike, plaćati država, a oni su morali biti državljani NDH koji se nalaze na njezinu teritoriju.¹⁰

Tajništvo ministra unutarnjih poslova NDH 20. srpnja 1942. uputilo je okružnicu podređenim vlastima u kojoj su one obaviještene da je na sastanku visokih državnih i ustaških dužnosnika održanom 2. srpnja u zgradi Hrvatskog državnog sabora među ostalim zaključeno da se pripadnicima HPC-a smatraju oni koji u nju dobrovoljno i formalno pristupe. Vlasti nemaju pravo prisiljavati pravoslavce da pristupe HPC-u. One koji pristupe HPC-u treba smatrati ravnopravnim državljanima, ali i s pravoslavcima koji to ne učine, ali obavljaju sve građanske dužnosti, treba postupati kao s ostalim državljanima. NDH će priznati samo one pravoslavne crkve koje će otvoriti HPC. Takve crkve nitko ne smije samovoljno zatvoriti, ali isto tako, osim HPC-a, nitko drugi nije ovlašten otvarati pravoslavne crkve.¹¹ Kako su osnutak i djelovanje HPC-a tekli u jednom dijelu NDH, točnije u jednoj njezinoj velikoj župi, može se prikazati na primjeru Velike župe Posavje čije se sjedište nalazilo u Brodu na Savi. U njezinu sastavu bili su kotarevi: Bijeljina, Brčko (s kotarskom ispostavom u Bosanskom Šamcu), Brod na Savi, Derventa (s kotarskom ispostavom u Bosanskom Brodu), Gradačac (s kotarskom ispostavom u Odžaku) i Županja. U kotarevima sjeverno od Save živjelo je većinsko hrvatsko katoličko stanovništvo, a također i grkoistočnjaci. U kotarevima ove velike župe na bosanskoj strani živjeli su katolici, muslimani i grkoistočnjaci. Sredinom 1942. Velika župa Posavje od podređenih je kotara i kotarskih ispostava zatražila podatke o tome koliko je grkoistočnjaka iseljeno iz NDH, ili ju je dobrovoljno napustilo; zatim koliko je grkoistočnjaka do tada odvedeno u sabirne logore, poginulo u borbama ili nestalo »na bilo koji način«, kao i koliko je grkoistočnjaka najavilo prijelaz na druge priznate vjere, ili su vjerski prijelaz već izvršili. Podatci koje su dostavile kotarske oblasti i ispostave navedeni su u priloženoj tablici. Oni okvirno pokazuju razmjer različitih represivnih mjera koje su na području Velike župe Posavje poduzete protiv grkoistočnog stanovništva od proglašenja NDH do sredine 1942. godine.

¹⁰ HR-HDA-0254, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 2431/1943.

¹¹ HR-DAKA-0141, Razni spisi iz razdoblja NDH, Oružničko krilno zapovjedništvo Gospić 2. oružničke pukovnije, Taj. Broj: 741/1942. Faksimil ove okružnice objavljen je u: Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, Knjiga prva, Zagreb, 1998., str. 278.

Kotarska oblast/ispostava	Broj grkoistočnjaka prema popisu stanovništva iz 1931. godine	Broj grkoistočnjaka koji su iseljeni iz NDH ili su je dobrovoljno napustili	Broj grkoistočnjaka odvedenih u logore, poginulih u borbama ili »nestalih«	Prešli s grkoistočne vjere na priznate vjeroispovijedi ili najavili prijelaz
Kotarska oblast Bijeljina	57 038	83	1258	Prešlo 71, najavilo još 646
Kotarska oblast Brčko (nema podataka za općinu Koraj)	34 379	142	151	Prešlo 3028, najavilo još 3256
Ispostava kotara Brčko u Bosanskom Šamcu	577	45	97	Prešlo 22, najavilo još 260
Kotarska oblast Brod na Savi	5309	224	217	Prešlo 3744, najavilo još 809
Kotarska oblast Derventa	15 537	175	730	Prešlo 607, najavilo još 4123
Ispostava kotara Derventa u Bosanskom Brodu	8394	42	38	Prešlo 821, najavilo još 6976
Kotarska oblast Gradačac	10 815	47	72	Prešlo 23, najavilo još 27
Ispostava kotara Gradačac u Odžaku	5642	9	Nije ih bilo	Prešlo 4, najavilo još 15
Kotarska oblast Županja	1089	17	1	Prešlo 512, najavilo još 576
Gradsko poglavarstvo Brod na Savi	1824	Nema podataka	Nema podataka	Prešlo 664, najavilo još 131

Podatci o grkoistočnjacima na temelju zahtjeva Velike župe Posavje od 6. lipnja 1942. godine (HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1817/1942.).

Ove podatke treba smatrati okvirnim. Upravna podjela na kotareve i općine bila je nešto drukčija tijekom popisa stanovništva 1931. nego za vrijeme NDH. Broj Srba za kotar Županja prema popisu iz 1931. treba smatrati grubom procjenom jer su od ukupnog broja stanovnika pravoslavne vjere u tom popisu odbijeni pravoslavci koji su se po narodnosti ili materinskom jeziku izjasnili kao Cigani.

U bosanskim dijelovima Velike župe Posavje od ljeta 1941. započeo je otpor vlastima NDH, u kojem su uglavnom sudjelovali Srbi. Iako su na tom području djelovali i komunisti, odnosno partizani, do početka 1942. premoć u tim krajevima zadobili su četnici. No u sklopu prethodno spomenutih mjera hrvatskih vlasti na smirivanju stanja, koje su poduzele tijekom prve polovice 1942. godine, predstavnici NDH s dijelom će četničkih jedinica, koje su djelovale na njezinu teritoriju, sklopiti sporazume o primirju i suradnji u borbi protiv partizana. Tim su sporazumima četnici koji su na njih pristali priznali hrvatsko vrhovništvo. Tako su krajem svibnja 1942. predstavnici NDH sporazume o primirju sklopili s Ozrenskim i Trebavskim četničkim odredom, kao i s četnicima s Majevice, a navedene četničke skupine djelovale su i na području Velike župe Posavje.¹²

¹² Rasim HUREM, »Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. god.«, *Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo*, br. 2, Sarajevo, 1966., str. 285–325.

I prije toga su promjene u državnoj politici koje će dovesti do osnutka HPC-a imale odjeka i na području Velike župe Posavje. Ante Pavelić je u govoru koji je 28. veljače 1942. održao u Hrvatskom državnom saboru među ostalim izjavio: »brat je mio, koje vjere bio«, dodajući da u NDH većinski žive katolici, a također i muslimani i evangelici. Također ima i dio stanovništva pravoslavne vjere, a državni je interes da ne bude nikakvih vjerskih trzavica. U istom je govoru Pavelić odbacio tvrdnje da NDH želi prisilno prevesti pravoslavce na katoličku vjeru. Mogućnost vjerskog prijelaza na katolicizam i druge priznate vjeroispovijedi ostavljena je na slobodan izbor svakom pojedincu. U NDH nitko ne dira u pravoslavlje, ali u hrvatskoj državi ne može postojati Srpska pravoslavna Crkva koja je »sastavni dio srbske države«. Ako neka crkvena organizacija nije internacionalna, nego partikularna, onda ona može imati isključivo hrvatski predznak. Pavelić je zaključio da će »pametni ljudi« znati riješiti to pitanje »na zadovoljstvo pravoslavlja, na zadovoljstvo naroda i na probitak Hrvatske Države«. ¹³ Neposredno nakon ovoga govora »ugledniji grkoistočnjaci« iz Bijeljine su 5. ožujka 1942. posjetili kotarskog predstojnika u tome mjestu. U delegaciji su bili zubar dr. Božo Ćurčić, industrijalac-mlinar Savo Ivković, liječnik dr. Vojislav Kecmanović i umirovljeni državni veterinar dr. Joakim Perendija. Oni su kotarskom predstojniku postavili pitanje moraju li prijeći na rimokatoličku vjeru ili je takav vjerski prijelaz samo poželjan ili, kao treću mogućnost, mogu bez bojazni ostati u grkoistočnoj vjeri. Kotarski predstojnik im je odgovorio da ih nitko ne može prisiliti na vjerski prijelaz, ali bi bilo poželjno da se, u skladu s postojećim okružnicama, ipak dobrovoljno opredijele za promjenu vjere. Na to je dr. Kecmanović odgovorio da se iz Pavelićeva govora od 28. veljače »ne vidi ni da je poželjan njihov prelaz u rimokatoličku vjeru«. Kako kotarski predstojnik u vezi s Pavelićevim govorom nije imao jasnih uputa, on grkoistočnjacima nije mogao dati točan odgovor. Delegacija grkoistočnjaka zatim je zatražila da uputi svoje predstavnike Velikoj župi Posavje, odnosno i u Zagreb, kako bi o svemu navedenom mogli dobiti točke podatke. Kada je o ovome obaviješten Vladimir Sabolić, veliki župan Velike župe Posavje, on je odmah uputio kotarskog predstojnika u Bijeljini da se i dalje treba pridržavati smjernica o vjerskim prijelazima grkoistočnjaka na rimokatoličku ili islamsku vjeru. Takvi prijelazi ne smiju biti prisilni, ali će oni koji se za prijelaz odluče uživati »potpunu zaštitu državljanstva i građanstva N.D.H.«. Sabolić je također zaključio kako je nepotrebno da izaslanstvo grkoistočnjaka iz Bijeljine otputuje u Zagreb i zato to mora biti spriječeno. ¹⁴

Moglo bi se reći da su ugledni bijeljinski grkoistočnjaci bolje od velikog župana Sabolića predvidjeli buduće poteze vlasti u Zagrebu. Pavelić je početkom travnja 1942. donio Zakonsku odredbu o HPC-u. Državni je izvještajni i promidžbeni ured nedugo zatim, u svojoj okružnici od 8. travnja, koja se odnosila na proslavu prve godišnjice proglašenja NDH, među ostalim naveo da je Poglavnik osnivanjem HPC-a ozakonio slobodu vjero-

¹³ A. PAVELIĆ, *Hrvatska pravoslavna crkva*, str. 20–24.

¹⁴ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 686/1942. Dr. Vojislav Kecmanović je u srpnju 1943. sa suprugom i kćerkom pobjegao iz Bijeljine i pridružio se partizanima. Kasnije je Kecmanović bio član Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i predsjednik Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. Za bijeg dr. Kecmanovića i njegove obitelji iz Bijeljine vidjeti: HR-HDA-0254, Taj. Broj: 2124/1943. Kotarska je oblast u Bijeljini u svibnju 1944. izvijestila da je Savo Ivković, kao jedan od uglednih građana Bijeljine, suradnik četničkog pokreta. Vidjeti: HR-HDA-0254, Taj. Broj: 810/1944.

ispovijedi kako to pojedinci žele i kako su ga »njegovi djedovi i očevi učili«. Tako se država neće miješati u »intimno osjećajno područje ljudske duše«. Istovremeno je jasno da u NDH ne može postojati Pravoslavna Crkva sa srpskim predznakom koja će se zalagati za »veliku Srbiju«. Zato spomenuti »genijalni potez« Poglavnika treba pravilno »shvatiti i protumačiti«.¹⁵

Ubrzo su vlasti NDH pripremile i letak »Pravoslavnom pučanstvu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, u kojem je navedeno da su »državljeni pravoslavne vjere« potpuno ravnopravni s Hrvatima katoličke, islamske i protestantske vjere, što najbolje dokazuje upravo odredba o osnutku HPC-a.¹⁶ Ispostava Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda u Sarajevu početkom svibnja 1942. dostavila je Velikoj župi Posavje određenu količinu spomenutih letaka upućenih »Pravoslavnom pučanstvu«. Od Velike župe zatraženo je da te letke žurno i na zgodan način ravnomjerno podijeli na cijelom svom području, ali tako da najveći dio letaka dođe do pravoslavaca. Na područjima gdje se vode borbe i nije moguće stupiti u izravan dodir s pravoslavnim stanovništvom, trebalo je zamoliti domobranske i ustaške postrojbe da pomognu u raspacavanju tih letaka. Veliki je župan Sabolić krajem svibnja 1942. uputio dopis Tajništvu ministra unutarnjih poslova u kojem je ocijenio da navedene letke na području njegove Velike župe ne bi trebalo dijeliti. Sabolić je objasnio da su na području sjeverno od rijeke Save, odnosno u kotarevima Brod na Savi i Županja, grkoistočnjaci u velikom broju prešli na katoličku vjeru, ili su najavili da će to učiniti. Isto tako na području kotara Brod na Savi već su porušene grkoistočne crkve. Zato na tom području ne bi imalo smisla dijeliti letke koji obavještavaju o osnutku HPC-a, dok bi podjela takvih letaka u selima gdje su grkoistočnjaci najavili prelazak na katoličku vjeru stvorila nepotrebnu zabunu.¹⁷

Kada je riječ o dijelovima Velike župe Posavje južno od rijeke Save, veliki župan Sabolić također je smatrao da bi širenje letka »Pravoslavnom pučanstvu« bilo besmisleno. Nakon toga je objasnio stanje po pojedinim kotarevima na tom području. Tako je u vezi s kotarom Bijeljina naveo da je on poznat po velikom broju grkoistočnog stanovništva. U samom mjestu Bijeljina živi ljekarnik Ljubomir Pantić, bivši ministar u jugoslavenskoj vladi Milana Stojadinovića. Pantić je nakon proglašenja NDH prešao na katoličku vjeru i među grkoistočnjacima radi na tome da i oni izvrše vjerski prijelaz. Kada bi se počeli dijeliti letci o osnutku HPC-a, to bi ojačalo one grkoistočnjake koji su protivnici Pantića, ali i hrvatske države. Isto tako i grkoistočnjaci u općini Zabrdje prelaze na katoličku vjeru, pa bi i među njima bilo pogrešno promicati osnutak HPC-a.¹⁸

U vezi kotara Brčko, Sabolić je u dopisu objasnio da su u samom sjedištu kotara i nekim drugim mjestima grkoistočnjaci prešli na rimokatoličku vjeru, dok su se ostali znatnim dijelom ionako priključili odmetnicima. U kotaru Derventa grkoistočnjaci su u samoj Derventi i okolici najavili prelazak na katoličku vjeru, ili su to već i učinili. U nekim drugim dijelovima tog kotara nije bilo vjerskih prijelaza, dok je na području ispostave

¹⁵ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1103/1942. Usporediti s: V. Đ. ĐURIĆ, *Ustaše i pravoslavlje*, str. 176.

¹⁶ Faksimil spomenutog letka objavljen je u: V. Đ. ĐURIĆ, *Ustaše i pravoslavlje*, između str. 208 i str. 209.

¹⁷ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1515/1942.

¹⁸ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1515/1942. Za neke podatke o političkoj djelatnosti Ljubomira Pantića za vrijeme Kraljevine Jugoslavije vidjeti: Zlatko HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.–1941. (U ratu i revoluciji 1941.–1945.)*, Zagreb, 2012.

Kotarske oblasti Derventa u Bosanskom Brodu više tisuća grkoistočnjaka najavilo prijelaz na katoličku vjeru, ili su to već i učinili. No nakon vijesti o osnutku HPC-a broj prijelaza na katoličku vjeru na području Kotarske ispostave Bosanski Brod počeo je opadati. Kada je riječ o kotaru Gradačac, Sabolić je naveo da u njemu gotovo i nisu obavljani vjerski prijelazi. Tamo se tijekom 1941. nije »diralo« ni grkoistočne svećenike, pa ih je na području kotara Gradačac ostalo šest. Ipak, takva »uviđavnost« hrvatskih vlasti nije imala nikakav učinak pa se dio tih svećenika pridružio odmetnicima, odnosno četnicima. Prema raspoloživim podacima, upravo je grkoistočni svećenik iz Tolise vodio napad četnika na Gradačac. Tijekom tog napada četnici su spalili rimokatolički župni dvor u Gradačcu, a župnika su mučili i ubili. Također su četnici u Gradačcu ubili jednog grkoistočnjaka zato jer je on prešao na rimokatoličku vjeru. Na temelju svega navedenog Sabolić je ocijenio da bi i na području kotara Gradačac bilo pogrešno dijeliti letak »Pravoslavnom pučanstvu«. ¹⁹ Spomenuti napad na Gradačac izvršio je Trebavski četnički odred, a njegov komandant zaista je bio svećenik ukinute Srpske pravoslavne Crkve Savo Božić. ²⁰

Sabolić je na kraju zaključio da bi letak »Pravoslavnom pučanstvu« među pobunjenicima i onima koji su im naklonjeni imao suprotan učinak od onoga koji se želi postići. Grkoistočnjaci bi taj letak shvatili kao znak slabosti NDH, kako su i prethodno shvaćali sve »čine plemenitosti Poglavnika i hrvatske vlade«. Pojava takvog letka u dijelovima njegove Velike župe, u kojima traju vjerski prijelazi grkoistočnjaka, samo bi omela njihovu provedbu. Sabolić je zamolio Ministarstvo unutarnjih poslova u Zagrebu da njegovo izvješće primi na znanje, a ako se ipak ocijeni da letak »Pravoslavnom pučanstvu« treba podijeliti na području Velike župe Posavje, zatražio je da mu to bude priopćeno. ²¹

Nažalost, nemam podatak o tome kako je Ministarstvo unutarnjih poslova odgovorilo na Sabolićevo izvješće i je li spomenuti letak ipak podijeljen na području Velike župe Posavje. No navedeno pokazuje da veliki župan Sabolić osnutak HPC-a nije smatrao pozitivnim rješenjem. Naprotiv, i dalje je smatrao da je bolje nastaviti s vjerskim prijelazima grkoistočnjaka na rimokatoličku vjeru. Što se tiče Sabolićeva mišljenja da će pobunjenici osnutak HPC-a shvatiti kao znak slabosti NDH, ne može se reći da nije bio u pravu. Naime, Trebavski je četnički odred tijekom travnja 1942. uputio letak muslimanima kotara Gradačac i Gračanica u kojem je stajalo da NDH zapravo zapostavlja muslimane. Zato se muslimani nemaju razloga boriti protiv četnika. Srbi i muslimani prethodno su živjeli zajedno i bez sukoba. Njih su međusobno zavadili ustaše, ali muslimani sa srpskim narodom ponovno mogu živjeti u slozi. Kako bi ojačali ove svoje argumente, četnici su u istom letku naveli da je nakon proglašenja NDH ustaškim »krvnicima« glavni cilj bio pobiti i uništiti Srbe: »Sada kada su vidili da Srbima ne mogu ništa učiniti, daju im ravnopravnost, priznaju im pravoslavnu crkvu i ne nazivaju je više grkoistočnom i ciganskom, kako su to u početku činili. Pozivaju Srbe da se vrate svojim kućama i da rade svoju zemlju, a oni im garantuju da im se neće ništa desiti nego da će imati sva prava kao i ostali građani. Poziva-

¹⁹ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1515/1942.

²⁰ O napadu Trebavskog četničkog odreda na Gradačac u noći s 15. na 16. svibnja 1942. vidjeti: HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1816/1942., Taj. Broj: 3783/1942.

²¹ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1515/1942.

ju predstavnike pravoslavne crkve u Zagreb, da prisustvuju proslavi godišnjice uspostave Hrvatske. Dakle sada priznaju sebi Srbe, a vas muslimane odbacuju.«²²

Iako je bila riječ o letku čija je glavna svrha bila oslabiti povjerenje muslimana prema NDH, i iako u njemu nije bilo jasnije objašnjeno stajalište četnika prema HPC-u, ipak je zanimljiva formulacija da je NDH odlučila »priznati« Pravoslavnu Crkvu. Uostalom, a kako sam prethodno naveo, nedugo kasnije upravo će Trebavski četnički odred sklopiti sporazum o primirju s hrvatskim vlastima kojim će, barem formalno, također priznati vrhovništvo NDH.

Pregledani izvori također pokazuju da je vijest o osnutku HPC-a imala određeni pozitivan učinak na grkoistočno, odnosno pravoslavno stanovništvo koje je živjelo u dijelovima Velike župe Posavje koje su nadzirale hrvatske vlasti. U tom smislu može se navesti slučaj Jovanke Svitlić, ugovorne službenice Kotarskog suda u Bijeljini. Ona je bila kći srpskog pravoslavnog svećenika Ljubomira Svitlića.²³ Početkom veljače 1942. četnici su oteli Ibrahim-bega Muratbegovića, uglednog muslimana iz Bijeljine. Drugi muslimani zamolili su Svitlića, koji je bio svećenik u selu Dragaljevac, da ode četnicima i pokuša spasiti Muratbegovića. Kao što sam spomenuo, velika je većina svećenika Srpske pravoslavne Crkve tijekom 1941. deportirana iz NDH u Srbiju, ali Svitlić je ovo očito uspio izbjeći i smatralo se da je odan hrvatskim vlastima. Kotarski predstojnik u Bijeljini dopustio je Svitliću da ode četnicima i pokuša izbaviti Muratbegovića. No ovo nije uspjelo, a ubrzo su se po Bijeljini počele širiti glasine da su četnici zamjerali Svitliću što želi pomoći Muratbegoviću kojeg su četnici smatrali ustašom. Zato su četnici odlučili zadržati Svitlića kod sebe.²⁴ Je li Svitlić bio prisiljen ostati kod četnika ili im se dobrovoljno pridružio, nije sasvim jasno. No nema sumnje da mu je njegova kći Jovanka iz Bijeljine potajno slala pisma u kojima nije skrivala svoje nezadovoljstvo prema vlastima NDH. Među ostalim je ocu, u pismu koje je očito pisala prije osnutka HPC-a, navela da ne zna koliko će dugo zadržati službu u kotarskom sudu, objašnjavajući da vlasti pritišću Srbe da izvrše vjerski prijelaz. No u novom pismu od 8. travnja 1942. Jovanka je ocu napisala da u međuvremenu nije bilo važnijih događaja, ali:

»Istina priznali su nam pravoslavnu crkvu. Evo ti novine šaljem pa pročitaj. Prema tome mogao bi se i ti vratiti ovamo.«²⁵

Na kraju je Kotarska oblast u Bijeljini ipak saznala za pisma koja je Jovanka Svitlić slala svome ocu i zato je ona početkom srpnja 1942. otpuštena iz državne službe. Zbog toga što je ocu navedena pisma pisala na srpskoj ćirilici, čije je korištenje u NDH bilo zabranjeno, dodatno je kažnjena s deset dana zatvora i 1500 kuna globe. Osim toga, vlasti NDH uspjele su uhititi svećenika Ljubomira Svitlića. No on je tijekom kolovoza 1942., po nalogu Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, pušten na slobodu te je morao otputovati u Zagreb kako bi se javio navedenom ministarstvu.²⁶ Očito je svrha njegova putovanja bila ta da

²² HR-HDA-1450, Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, Vojni arhiv, Beograd, svitak D-2376, snimka 112, Glavni ustaški stan, Ured za promičbu, U Zagrebu 4. svibnja 1942., Prijepis letka »Štab Trebavskog četničkog odreda – muslimanima sreza gradačačkog i gračaničkog«.

²³ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3466/1942.

²⁴ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 687/1942.

²⁵ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3466/1942.

²⁶ *Isto.*

ga se u Zagrebu nagovori da postane svećenik HPC-a. Svitlić će kasnije postati hrvatski pravoslavni paroh u selu Vršani kraj Bijeljine.²⁷

Ispostava kotarske oblasti u Bosanskom Brodu također je primijetila da je grkoistočno stanovništvo na njezinu području pozitivno primilo vijest o osnutku HPC-a. Navedena je ispostava u svome izvješću o stanju tijekom druge polovine travnja 1942. navela: »Grko istočnjaci na području ove kotarske ispostave za sada su svi mirni i zadovoljni, što se je primjetilo radi Poglavnikove naredbe o otvaranju Hrvatske pravoslavne crkve.«²⁸

Ovo raspoloženje očitovat će se u spontanim pokušajima otvaranja pravoslavnih crkvi, odnosno obnove pravoslavne vjerske službe. No ovo nije bilo provedeno u dogovoru s vlastima, pa veliki župan Sabolić takve pokušaje nije dopuštao. Tako se 3. svibnja 1942. pred pravoslavnom crkvom u Bosanskom Brodu okupilo oko 200 pravoslavaca iz tog mjesta i okolnih sela, s namjerom da ponovno otvore tu crkvu. Velika župa odredila je da se ustanovi koji su se pravoslavci okupili pred crkvom kako bi se protiv njih, zbog neovlaštena javnog okupljanja, poveo redarstveno-kazneni postupak te su navedene osobe trebale biti kažnjene zatvorskim i novčanima kaznama.²⁹

Do sličnog je slučaja došlo i u selu Bijela, na području kotara Brčko. Miron Prodanović, pravoslavni paroh u tom selu, početkom 1942. otputovao je u Zemun. Nadležno Općinsko poglavarstvo Bukvik, sa sjedištem u Dubravama, tada je preuzelo matične knjige pravoslavne crkve, a crkva je zatvorena i njezini ključevi predani općini. No krajem svibnja 1942. Prodanović se vratio iz Zemuna. Prijavio se Kotarskoj oblasti u Brčkom i Općinskom poglavarstvu Bukvik. Vlasti su Prodanoviću odobrile boravak u Bijeloj, dok je u vezi s otvaranjem pravoslavne crkve u tom selu i obavljanjem vjerske službe Prodanović upućen da se obrati Pravoslavnoj crkvenoj općini u Zagrebu, odnosno vodstvu nove HPC. On je to i učinio, ali nekoliko mjeseci iz Zagreba nije dobio nikakav odgovor. Unatoč tome, Prodanović je od općine preuzeo ključeve crkve i matične knjige te je nastavio djelovati kao paroh u Bijeloj. Veliki župan Sabolić za ovo je saznao krajem kolovoza 1942., nakon čega je odmah intervenirao kod Kotarske oblasti u Brčkom, Općinskog poglavarstva Bukvik i nadležne oružničke postaje. Sabolić je upozorio na odredbe okružnica Odjela za bogoštovlje od 10. lipnja 1942. i Tajništva ministra unutarnjih poslova od 20. srpnja 1942. godine. Navedene sam okružnice u ovom prilogu već spomenuo, a u skladu s njima pravoslavne crkve nisu smjele biti otvorene dok za njih nije imenovan hrvatski pravoslavni svećenik. Zato je Sabolić naredio Općinskom poglavarstvu Bukvik i oružnicima da ponovno zatvore pravoslavnu crkvu u Bijeloj i preuzmu njezine ključeve i matične knjige, dok je Prodanoviću trebalo zabraniti obavljanje vjerskih čina dok nadležna vlast ne imenuje svećenika HPC-a u Bijeloj. Sabolić je ubrzo primio odgovor da se pravoslavna crkva u Bijeloj ne može ponovno zatvoriti jer su na to područje u međuvremenu stige velike snage četnika s Majevice koji imaju potporu mjesnog pravoslavnog stanovništva. Pokušaj zatvaranja pravoslavne crkve izazvao bi oštru reakciju četnika, a nadležna je oružnička postaja preslaba da bi se tome suprotstavila. Nakon toga Sabolić je odredio da se pravoslavna crkva u Bijeloj ne zatvara. Krajem rujna 1942. Sabolić je ponovno uputio dopis

²⁷ P. POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, str. 243, 248.

²⁸ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3769/1942.

²⁹ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1882/1942.

podređenim vlastima jesu li se prilike izmijenile, u smislu da je moguće provesti zatvaranje pravoslavne crkve u Bijeloj, te je početkom listopada dobio odgovor da se zatvaranje crkve i dalje ne može provesti.³⁰

Pored svega navedenog, veliki župan Sabolić zahtijevao je da se točno utvrdi kako je paroh Prodanović uspio dobiti ključeve pravoslavne crkve u Bijeloj i njezine matične knjige, odnosno kako je mogao započeti s vjerskom djelatnošću, iako je to bilo suprotno važećim propisima. U sklopu ove istrage Općinsko poglavarstvo Bukvik saslušalo je Mirona Prodanovića. Ustanovljeno je da mu Kotarska oblast Brčko nije odobrila obavljanje vjerske službe nego je Prodanović upućen da se po tom pitanju obrati Pravoslavnoj crkvenoj općini u Zagrebu, što je on i učinio. No iz Zagreba u međuvremenu nije primio nikakav odgovor, a Općinsko poglavarstvo Bukvik pogrešno je mislilo da je to pitanje riješeno te je Prodanoviću predalo ključeve crkve i matične knjige.³¹ Nažalost, nemam daljnjih podataka o tome kako se kasnije razvijao slučaj svećenika Mirona Prodanovića i pravoslavne crkve u Bijeloj. U postojećoj se literaturi ne spominje da je Prodanović kasnije djelovao kao svećenik HPC-a.

Veliki župan Sabolić tijekom ljeta 1942. također je onemogućio otvaranje pravoslavne crkve u selu Obudovac, koje je također bilo u sastavu Kotarske oblasti Brčko. Naime, predstavnici vlasti NDH iz Gradačca su krajem srpnja 1942. održali pregovore s vođama Trebavskog četničkog odreda, gdje se raspravljalo o kršenju prethodno postignutog sporazuma o primirju između vlasti NDH i četnika. Tada su četnički predstavnici izrazili nezadovoljstvo odlukom velikog župana Sabolića da se zatvori, u međuvremenu ponovno otvorena, pravoslavna crkva u Obudovcu. Hrvatski su dužnosnici četničkim vođama zatim, u skladu s važećim odredbama o osnutku HPC-a, ponovili da ona nema nikakve veze s bivšom Srpskom pravoslavnom Crkvom nego je riječ o potpuno novoj crkvenoj organizaciji koja ima svoj ustroj i koja će u sklopu svoga djelovanja otvoriti pravoslavne crkve. U suprotnom, pravoslavne crkve ne mogu biti otvorene, pa tako ni ona u Obudovcu. Ovakav odgovor nije zadovoljio predstavnike Trebavskog četničkog odreda, odnosno hrvatski dužnosnici ocijenili su da četnicima ne odgovara osnutak HPC-a i da se »oni s tim neće zadovoljiti«.³²

No tijekom sljedećih mjeseci stanje se promijenilo, pa je Kotarska oblast u Brčkom u izvješću o stanju tijekom druge polovice rujna 1942., upućenom Velikoj župi Posavje, među ostalim navela da je osnivanje hrvatskih pravoslavnih parohija u selima Čović Polje i Obudovac izuzetno povoljno djelovalo na pravoslavno stanovništvo tog kraja. Pri tome je Cvijetin Popović, paroh u Obudovcu, istovremeno bio upravitelj parohije u Čović Polju. Antun Paulić, upravitelj kotara Brčko, u istom je izvješću naveo da je raspoloženje pravoslavnog stanovništva trenutno »zadovoljavajuće«, a zatim je objasnio složeno stanje koje vlada na području njegova kotara. Naime, vlasti NDH su od sredine 1942. u domobranstvo počele pozivati vojne obveznike pravoslavce i one Srbe koji su u međuvremenu prešli na druge priznate vjere. Oni nisu mogli služiti u borbenim postrojbama domobranstva poput katolika i muslimana nego u domobranskim radnim (DORA) postrojbama koje uglavnom

³⁰ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3803/1942.

³¹ *Isto.*

³² HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3397/1942.

nisu bile naoružane. Ipak je i ovo bila promjena u odnosu na stanje nakon proglašenja NDH, kada su grkoistočnjaci bili u cijelosti isključeni iz službe u domobranstvu. U skladu s ovim i vlasti u kotaru Brčko počele su pozivati pravoslavce u domobranstvo, ali su oni, umjesto da se tim pozivima odazovu, bježali od svojih domova i pristupali četnicima. Vlasti NDH su kao represivnu mjeru protiv odbjeglih vojnih obveznika mogle internirati njihove obitelji. No, kako je u navedenom izvješću objasnio kotarski upravitelj Paulić, provođenje takvih represivnih mjera na području njegova kotara sigurno bi dovelo do reakcije četnika, u čijim se redovima nalaze odbjegli vojni obveznici čije bi obitelji trebalo internirati. Sve bi to vodilo u pogoršanje stanja. Osim toga, upravo četnici, u skladu s prethodno postignutim sporazumima s vlastima NDH, surađuju s hrvatskim postrojbama u borbama protiv partizana. Paulić je ocijenio da treba sačuvati mir u njegovu kotaru i zato ne treba poduzimati represivne mjere prema obiteljima pravoslavaca koji su izbjegli službu u domobranstvu.³³ Navedeno govori o složenosti stanja na području kotara Brčko, ali je također vidljivo da je kotarski upravitelj Paulić kao čimbenik smirivanja vidio i djelovanje hrvatskih pravoslavnih parohija u Čović Polju i Obudovcu. I u travnju 1943. Paulić je izvijestio Veliku župu Posavje da se na području općine Obudovac nalaze četnici, ali oni s postrojbama NDH surađuju u borbama protiv partizana. Na zgradi poglavarstva općine Obudovac nalazi se propisana natpisna ploča s grbom NDH. Na to područje neometano dolaze predstavnici hrvatskih vlasti zaduženi za otkup poljoprivrednih proizvoda za potrebe države, a četnici ne ometaju otkup hrane: »(...) na navedenom području funkcionira i hrvatsko-pravoslavna župa, na čelu koje stoji dekretirani župnik-paroh. Unatoč činjenici da se tamo nalaze četnici obavljena je dne 10. IV. 1943. u hrvatskoj pravoslavnoj crkvi svečana služba Božja u povodu proslave 2 god.[išnjice] Nezavisne Države Hrvatske i župljani su prema informacijama uputili pozdravni brzojav Poglavlniku.«³⁴

U Bijeljini je grkoistočna crkva zatvorena u ljeto 1941., a cjelokupno je svećenstvo iseljeno iz tog mjesta. No ta je crkva ponovno otvorena upravo na prvu godišnjicu proglašenja NDH, odnosno 10. travnja 1942., dakle neposredno nakon donošenja Zakonske odredbe o HPC-u. Crkvu je otvorio grkoistočni svećenik Vasilije Jurčenko, koji je u Bijeljину doselio iz obližnjeg sela Dragaljevca. Jurčenko je bio Ukrajinac, pa 1941. nije bio zahvaćen mjerama hrvatskih vlasti protiv svećenika Srpske pravoslavne Crkve. Veliki je župan Sabolić u izvješću Zagrebu ocijenio da je otvaranje grkoistočne crkve u Bijeljini bilo protuzakonito, a ujedno i protiv narodnih i političkih probitaka. Sabolić je u istom izvješću naveo da je Jurčenko iskoristio »konjunkturu« i nemar vlasti u Bijeljini, pa je u svoj stan donio određeni broj matičnih knjiga iz nekoliko grkoistočnih parohija i u stanu otvorio ured za izdavanje izvadaka iz tih knjiga. Te matične knjige zapravo su trebale biti pohranjene kod nadležnih općinskih poglavarstava. Pretpostavljam da je Sabolić pod »konjunkturuom« mislio na to da je Jurčenko iskoristio odredbu o osnutku HPC-a kako bi na svoju ruku obnovio djelovanje pravoslavne crkve u Bijeljini. Sabolić je o svemu navedenom obaviješten početkom svibnja 1942., kada je posjetio Bijeljину.³⁵ Nakon posjeta Bijeljini Sabolić

³³ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3763/1942., Taj. Broj: 315/1943.; P. POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, str. 243. Opširnije o DORA postrojbama vidjeti: Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.–1945.*, Zagreb, 2003., str. 173–182.

³⁴ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1402/1943.

³⁵ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1763/1942.

je uputio dopis Kotarskoj oblasti u tome mjestu u kojem je naveo kako je ustanovio da je grkoistočna crkva u Bijeljini otvorena, odnosno da se u njoj povremeno obavlja bogoslužje. Također se matične knjige parohije Bijeljina, kao i nekih susjednih parohija, nalaze kod grkoistočnog svećenika Jurčenka, umjesto da su pohranjene kod nadležnih općina. Jurčenko je u svom stanu u Bijeljini otvorio »grčko-istočnjačku kancelariju« te je nekim državnim ustanovama slao podneske iz matičnih knjiga, a također je u svom stanu obavljao »neke vjerske funkcije«. Sabolić je naredio da se grkoistočna crkva u Bijeljini zatvori, a Jurčenku zabrani navedeno djelovanje. Matične knjige trebale su odmah preuzeti nadležna općinska poglavarstva. Također je trebalo raspustiti odbor bivše srpske pravoslavne crkvene općine u Bijeljini, koji ionako nije imao pravo djelovati. Tijekom svibnja 1942. Kotarska oblast Bijeljina zatvorila je grkoistočnu crkvu i preuzela njezine ključeve, a naknadno je napravljen popis cjelokupne imovine koja se nalazila u prostorijama te crkve. Također je Jurčenku zabranjen vjerski rad, a do kraja lipnja 1942. preuzete su i parohijske matične knjige na području cijelog kotara Bijeljine i predane su nadležnim općinskim poglavarstvima. Odbor bivše srpske pravoslavne crkvene općine konačno je raspušten 28. svibnja 1942., a članovi odbora kažnjeni s 1000 kuna globe i kaznom od 20 dana zatvora. Vlasti su popisale pokretnu imovinu i financijska sredstva ukinutog odbora, a nekretnine u vlasništvu tog odbora trebale su biti popisane naknadno i prihode od njih trebala je ubirati Kotarska oblast u Bijeljini.³⁶

No 29. svibnja 1942. Ustaška nadzorna služba u Zagrebu uputila je brzojav velikom županu Saboliću u kojem je navedeno: »Izvolite odmah otvoriti pravoslavnu crkvu u Bijeljini i ključeve predati odgovornoj osobi.«³⁷

Veliki župan Sabolić je 3. lipnja 1942. uputio odgovor Ustaškoj nadzornoj službi, u kojem je opisao cijelo stanje s grkoistočnom, odnosno pravoslavnom crkvom u Bijeljini. Objasnio je kako je ponovno otvaranje te crkve na prvu godišnjicu NDH bilo nelegalno, a na isti nezakoniti način djelovao je i svećenik Jurčenko. Zato je ta crkva ponovno zatvorena, što je bilo potrebno i da bi se zaštitila imovina koja se nalazila u crkvi. Kada bude donesen Ustav HPC-a i kada, u skladu s njim, u Bijeljini bude uspostavljena hrvatska pravoslavna crkvena općina, onda će se njoj moći predati crkva s imovinom. Trenutno u Bijeljini ne postoji odgovorna osoba kojoj bi se mogli predati ključevi pravoslavne crkve, pa navedeni zahtjev Ustaške nadzorne službe nije moguće izvršiti. Osim toga, ocijenio je Sabolić, ponovno otvaranje pravoslavne crkve u Bijeljini ne bi bilo politički korisno za NDH i on ne bi vodio smirivanju stanja. Naprotiv, to bi samo pogoršalo stanje. Sabolić je ponovio da u Bijeljini živi ljekarnik Ljubomir Pantić, bivši jugoslavenski ministar. Pantić je prešao na katoličku vjeru i spreman je surađivati s hrvatskim vlastima u smislu prelaska grkoistočnjaka na rimokatoličku vjeru. Zato bi otvaranje pravoslavne crkve oslabilo položaj Pantića, a ojačalo one grkoistočnjake koji su ne samo protivnici vjerskih prijelaza nego i protudržavni elementi. Pravoslavna crkva u Bijeljini za navedene osobe predstavlja samo krinku za njihovo protuhrvatsko i protudržavno djelovanje, za što je Sabolić sumnjičio članove ukinutog odbora bivše srpske pravoslavne crkvene općine u Bijeljini. Osim toga,

³⁶ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1728/1942., Taj. Broj: 1734/1942., Taj. Broj: 1804/1942., Taj. Broj: 1805/1942., Taj. Broj: 1813/1942.

³⁷ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1763/1942.

i nakon donošenja Zakonske odredbe o HPC-u dio grkoistočnjaka na području kotara Bijeljina ipak je nastavio najavljivati vjerske prelaze. Zato bi hrvatske vlasti otvaranjem pravoslavne crkve u Bijeljini mogle samo nepotrebno otežati ili onemogućiti najavljene vjerske prijelaze. Sabolić je zaključio da je ponovno zatvaranje pravoslavne crkve u Bijeljini izvršeno prema zakonu i u skladu je s interesima NDH i s prilikama na području kotara Bijeljina.³⁸

No 2. lipnja 1942. u Bijeljini je stigao Savo Besarović.³⁹ Sarajevski odvjetnik Besarović za vrijeme je Kraljevine Jugoslavije bio naklonjen Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji i donekle blizak njezinoj težnji za autonomnim položajem Bosne i Hercegovine unutar Jugoslavije. Samim time Besarović je bio u suprotnom taboru od velike većine drugih tadašnjih političkih predstavnika bosansko-hercegovačkih Srba. Besarović je bio kolega Ante Pavelića dok su obojica u Zagrebu studirali pravo. U ljeto 1941. Pavelić je pozvao Besarovića u Zagreb, a prema obavještajnim podacima talijanske vojske, to je učinjeno kako bi se smirilo stanje nastalo nakon pobune srpskog stanovništva protiv NDH. Nakon što je početkom 1942. sazvan Hrvatski državni sabor, Besarović je postao njegov član. Besarović, je među ostalim, radio na oslobađanju Srba koje je NDH uputila u sabirne logore.⁴⁰ Besarović je 2. lipnja 1942. u Bijeljini stigao s trima Srpkinjama iz toga grada koje su prethodno bile u logorima zbog sumnje za suradnju s komunistima, i očito je bila zasluga Besarovića što su one puštene na slobodu. Besarović je nakon dolaska u Bijeljini razgovarao s predstavnicima vlasti, a zatim se »(...) sastao sa viđenijim građanima grčko-istočne vjere sa kojima je pretresao razna pitanja, kao pitanje ponovnog otvaranja grčko-istočne crkve i slobodnog ispovijedanja vjere, te vraćanja interniranih grčkoistočnjaka.«⁴¹ Nesumnjivo, dolazak Besarovića predstavljao je intervenciju Zagreba da se ubrza i olakša djelovanje HPC-a u Bijeljini, čemu se, kako sam opisao, suprotstavljao veliki župan Sabolić. Nedugo kasnije, 18. lipnja 1942., Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja obavijestio je hrvatskog pravoslavnog svećenika Dimitrija Mrihina kako je određeno da krene u Bijeljini i tamo preuzme pravoslavnu crkvu za potrebe bogoslužjenja. Mrihin je do premještanja u Bijeljini bio paroh HPC-a u Daruvaru, a svećenik Jurčenko, kojega je zamijenio, iz Bijeljine je premješten u Šid. Mrihinu je dodijeljeno i 2000 kuna za troškove preseljenja u Bijeljini. O istoj odluci obaviještena je Kotarska oblast u Bijeljini, koja je o navedenom trebala obavijestiti i privremeni odbor HPC-a u Bijeljini. Dopis je na znanje upućen i Velikoj župi Posavje. Budući da je ovaj put sve bilo urađeno po zakonskoj proceduri, veliki je župan Sabolić po primitku ovog dopisa zatražio od Kotarske oblasti u

³⁸ Isto.

³⁹ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1937/1942.

⁴⁰ Za kratku biografiju Besarovića vidjeti: Z.[dravko] D.[IZDAR], »BESAROVIĆ, Sava«, *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb, 1997., str. 36. Za Besarovićevo političku djelatnost za vrijeme Kraljevine Jugoslavije i njegovu bliskost Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji vidjeti: Z. HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.–1941.*, str. 395. Za izvješće talijanske vojske da je Ante Pavelić u ljeto 1941. pozvao Besarovića iz Sarajeva u Zagreb vidjeti: *Grada za historiju Narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, 1941 godina*, Knjiga I, Slavonski Brod, 1962., dok. br. 72. O Besarovićevoj djelatnosti nakon dolaska u Zagreb vidjeti: *Dnevnik Diane Budisavljević 1941–1945.*, objavljen u: *Fontes, Izvori za hrvatsku povijest*, br. 8, Zagreb, 2002.

⁴¹ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1937/1942. Za podatke o trima Srpkinjama koje su s Besarovićem stigle u Bijeljini vidjeti: HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1846/1942.

Bijeljini da postupi prema nalogu iz Zagreba i svećeniku Mrihinu preda pravoslavnu crkvu s pratećom imovinom. Sabolić je od Kotarske oblasti zatražio da izvjesti tko su osobe koje se nalaze u novom privremenom odboru HPC-a u Bijeljini, odnosno kakvo je političko držanje tih osoba prema državnom poretku, a posebno prema komunistima, odnosno partizanima. Kotarska je oblast u Bijeljini 26. lipnja 1942. odgovorila da je ona postavila privremeni odbor HPC-a u Bijeljini. Njegovi su članovi bili: opančar Jovan Bošnjak, industrijalac Savo Ivković, učitelj Stevan Krnjić, obučar Nikola Lazarević, opančar Vojin Maglajčević, trgovac Đorđe Manojlović, opančar Ivan Simić, posjednik Tomo Simić i umirovljeni učitelj Jovan Trešnjić. Zapravo je Savo Ivković bio i član nedugo prije ukinutog odbora bivše srpske pravoslavne crkvene općine u Bijeljini. Članovi privremenog odbora trebali su u njemu raditi do izbora crkveno-općinskog upravnog odbora u skladu s Ustavom HPC-a. Kotarska je oblast za navedene osobe ustanovila da nisu protivnici države i da nisu skloni komunizmu. Pravoslavna je crkva u Bijeljini upravo 26. lipnja predana svećeniku Mrihinu. On je crkvu namjeravao otvoriti u nedjelju 28. lipnja. No budući da je to bio Vidovdan, važan praznik Srpske pravoslavne Crkve, Kotarska je oblast Mrihinu predložila da crkvu otvori dan prije, odnosno u subotu 27. lipnja 1942. godine. Velika župa Posavje odobrila je sastav privremenog crkvenog odbora, obavijestivši Kotarsku oblast u Bijeljini da u njegov sastav mora ući i Mrihin kao novi paroh. Velika župa također je od Kotarske oblasti zatražila da strogo nadzire djeluje li privremeni crkveni odbor u skladu s odredbama i duhom Ustava HPC-a, odnosno da ne prelazi granicu svoga djelokruga. Naknadno je episkop Eparhije brodske, čije se sjedište trebalo nalaziti u Bosanskom Brodu, trebao odrediti novi crkveno općinski-upravni odbor HPC-a u Bijeljini.⁴²

U međuvremenu je Kotarska oblast u Bijeljini izvjestila Veliku župu da je 27. lipnja svečano otvorena hrvatska pravoslavna crkva u Bijeljini. Paroh Mrihin održao je bogosluženje. Toj svečanosti prisustvovali su predstavnici vlasti, pravoslavni učenici i gimnazijalci s nastavnicima, kao i građanstvo. Kotarska oblast također je izvjestila da je cijeli događaj protekao u najboljem redu i dobrom raspoloženju, a na »licima pravoslavnih građana moglo se čitati zadovoljstvo što se ponovno uvodi vjerski život, koji je bio neko vrieme prekinut«. Mrihin je tom prilikom izjavio da je molba za otvaranje hrvatske pravoslavne crkve u Bijeljini uvažena jer su se na »mjerodavnom mjestu« uvjerali u vjernost »ovdašnjeg naroda« prema NDH. Pozvao je vjernike da u duhu Kristova nauka žive u bratskoj ljubavi sa sugrađanima drugih vjera. No Kotarska je oblast u Bijeljini nedugo kasnije Velikoj župi uputila dodatno izvješće o otvaranju bijeljinske hrvatske pravoslavne crkve. U njemu je navedeno da su njezinu otvaranju prisustvovali razni državni dužnosnici i činovnici, kao i učenici i gimnazijalci s učiteljima i profesorima. No, osim njih, na otvaranju crkve bilo je samo 12 do 15 pravoslavnih građana, među kojima i neki koji su prethodno najavili prijelaz na rimokatoličku vjeru. Veliki župan Sabolić navedeno je izvješće odmah iskoristio kao potvrdu za svoje prethodno protivljenje otvaranju pravoslavne crkve u Bijeljini. Izvješće primljeno iz Bijeljine prosljedio je u Zagreb, Tajništvu ministra unutarnjih poslova i Odjelu za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja. Sabolić je primijetio da se iz navedenog »najbolje vidi« kako je primljeno otvaranje hrvatske pravoslavne crkve u

⁴² HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3386/1942.; P. POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, str. 240.

Bijeljini. Sabolić je dodao da u Bijeljini živi nešto više od 2 500 grkoistočnjaka. Nakon proglašenja NDH to je mjesto napustilo samo 45 grkoistočnjaka, a 77 ih je odvedeno u logore ili »nestalo«. Također su i sela oko Bijeljine gotovo sasvim naseljena grkoistočnjacima. Unatoč tome, otvaranju hrvatske pravoslavne crkve u tome mjestu prisustvovalo je tek nešto više od deset grkoistočnjaka, odnosno pravoslavaca.⁴³

Nakon što je Mrihin preuzeo dužnost hrvatskog pravoslavnog paroha u Bijeljini, vlasti su odredile da njegova parohija obuhvaća samo grad Bijeljinu. U ljeto 1942. Mrihin je zatražio da svoju parohiju proširi na područje cijele Kotarske oblasti Bijeljina, u kojoj je živjelo brojno pravoslavno stanovništvo. Velika župa Posavje zauzela je stajalište da je područje kotara Bijeljina preveliko i na njemu živi na tisuće pravoslavaca. Zato to područje ne bi moglo biti obuhvaćeno samo jednom hrvatskom pravoslavnom parohijom. Osim toga, zbog djelovanja odmetnika bilo je gotovo nemoguće razvijati organizaciju HPC-a u okolici Bijeljine. Velika župa smatrala je da treba sačekati smirivanje prilika, nakon čega bi se u određenoj mjeri moglo proširiti djelovanje parohije s grada Bijeljine na okolno područje. Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja složio se s navedenim prijedlogom, zaključujući da na području kotara Bijeljina postupno treba osnivati nove hrvatske pravoslavne parohije za koje će biti određeni novi svećenici.⁴⁴

U istom je razdoblju bijeljinski paroh Mrihin obavijestio Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja da u selu Batković kraj Bijeljine djeluje jedan srpski pravoslavni svećenik koji nakon proglašenja NDH uopće nije prekinuo svoj rad. Ministarstvo je zato zamolilo Veliku župu Posavje da taj podatak provjeri. U slučaju da navedeni svećenik zaista postoji, trebalo ga je pozvati da se javi Hrvatskoj pravoslavnoj mitropoliji u Zagrebu s molbom da bude primljen za hrvatskog pravoslavnog svećenika, u suprotnom, više ne smije djelovati kao svećenik. Navedeni podatak je provjeren te je ustanovljeno da u Batkoviću zaista djeluje svećenik Cvijetin Sović. On je već bio pozvan da se prijavi za hrvatskog pravoslavnog svećenika, ali to nije učinio ni do početka rujna 1942. godine. Zato je Kotarska oblast u Bijeljini naredila da se pravoslavna crkva u selu Batković zatvori, ključeve crkve i matične knjige trebalo je preuzeti općinsko poglavarstvo u tom selu, a Soviću je trebalo zabraniti svako obavljanje vjerskih poslova. No odmah zatim Sović je ipak podnio molbu Hrvatskoj pravoslavnoj mitropoliji da bude postavljen za hrvatskog pravoslavnog svećenika u Batkoviću. Sović je također zamolio Kotarsku oblast u Bijeljini neka mu omogući da do njegova službenog primanja za svećenika HPC-a nastavi obavljati vjersku službu jer mu o tome ovisi egzistencija. Kotarska je oblast ovu molbu prenijela Velikoj župi Posavje. Ona je navedenu molbu odobrila, zamolivši Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja da se Sovića što žurnije službeno imenuje za hrvatskog pravoslavnog paroha u Batkoviću.⁴⁵ Sović je i tijekom 1943. radio kao hrvatski pravoslavni paroh u Batkoviću.⁴⁶

⁴³ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3386/1942. Također vidjeti: HR-HDA-0218, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, Odjel za bogoštovlje, Broj: 7460/1942.

⁴⁴ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3386/1942. Također vidjeti: HR-HDA-0218, Odjel za bogoštovlje, Broj: 8279/1942., Broj: 8997/1942.

⁴⁵ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3386/1942. Također vidjeti: HR-HDA-0218, Odjel za bogoštovlje, Broj: 3642/1942.

⁴⁶ Zapravo se spominje da je Sović tijekom 1943. bio hrvatski pravoslavni paroh u »Butkovcu«, ali smatram da se zapravo misli na Batković. Vidjeti: P. POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, str. 248.

Nakon proglašenja NDH vlasništvo srpskih pravoslavnih crkvenih općina prešlo je u državno vlasništvo. Nakon osnutka HPC-a donesena je odluka da navedena imovina više nije podržavana, pretpostavljam zato jer je dio te imovine trebao poslužiti za potrebe nove crkvene organizacije. Prema raspoloživim podacima, čini se da je do jeseni 1942. od imovine svih bivših srpskih pravoslavnih crkvenih općina na području Velike župe Posavje samo imovina općine u Bijeljini u većoj mjeri predana novoj hrvatskoj pravoslavnoj crkvenoj općini. Tako su u njezinu vlasništvu bili bivši hotel »Drina« u kojem je bila smještena Ustaška mladež koja na taj prostor još od proglašenja NDH nije plaćala najamninu. Ista je općina bila vlasnik »Malog hotela«, zgrade »Mitropolija«, kao i gradskog i seoskog parohijskog doma. Te su zgrade bile iznajmljene ugostiteljskim tvrtkama ili stanarima koji su za njega plaćali najamninu koja je odlazila u blagajnu hrvatske pravoslavne crkvene općine. Dio stanara nije plaćao najamninu, a pretpostavljam da je bila riječ o siromašnim osobama kojima je na taj način bio osiguran besplatan smještaj. Prema podacima Kotarske oblasti u Bijeljini iz listopada 1942., hrvatska pravoslavna crkvena općina u Bijeljini u svojoj je blagajni imala oko 3 500 kuna, a također je u akciji prikupljanja sredstava za zimsku pomoć skupila oko 120 000 kuna koje je trebalo upotrijebiti za nabavu drva za ogrjev i drugih namirnica za siromašno stanovništvo.⁴⁷

Kao što sam naveo, veliki župan Sabolić u ljeto 1942. nije propustio vlastima u Zagrebu skrenuti pozornosti na to da je službeno otvaranje hrvatske pravoslavne crkve u Bijeljini naišlo na vrlo slab odjek među pravoslavnim stanovništvom. No smatram da sredstva koja je hrvatska pravoslavna crkvena općina u Bijeljini prikupila krajem 1942. za zimsku pomoć možda pokazuju da je pravoslavno stanovništvo ipak bilo spremno na suradnju s mjesnim tijelom HPC-a, kako bi se pomoglo siromašnim pravoslavcima.

U ljeto 1942. Velika župa Posavje nije odobravala da se djelovanje hrvatske pravoslavne parohije u Bijeljini proširi izvan samoga grada. No paroh Mrihin sredinom prosinca 1942. ponovno je zatražio od Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja da mu omogući proširenje djelovanja na okolicu Bijeljine, da bi tamo osnovao nove hrvatske pravoslavne parohije. Za vrijeme bivše Srpske pravoslavne Crkve njezine parohije Bijeljina-seoska i Ugljevik spadale su pod pravoslavnu crkvu u Bijeljini, a i prema Ustavu HPC-a, više parohija moglo je imati zajedničku crkvu s jednim parohijskim uredom. Mrihin je naveo da je hrvatska pravoslavna parohija Bijeljina-seoska već djelomično ustrojena, a zatražio je dozvolu da on ustroji i parohiju u Ugljeviku. Taj se posao ne može prepustiti pravoslavnom stanovništvu toga kraja koje je neupućeno, nepismeno, a također se boji »neodgovornih« elemenata. U okolici Bijeljine, ocijenio je Mrihin, treba osnovati hrvatske pravoslavne parohije i u drugim mjestima. Pravoslavno stanovništvo tih mjesta već više od godinu dana nema duhovnu skrb, ne krsti djecu, nema svećenika za vjenčanja i sahrane, ne može se pričestiti ni ispovjediti. Isto tako odmetnici zastrašuju pravoslavce i oni ne mogu sami osnovati hrvatske pravoslavne parohije. To stanovništvo molilo je Mrihina da on skrbi o njihovim vjerskim potrebama. Također su izrazili spremnost pristupiti HPC-u putem predstavnika svojih sela. Zato je Mrihin od Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja tražio dozvolu za obilazak okolice Bijeljine kako bi dao vjersku potporu pravoslavnom stanovništvu tog područja. Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja sredinom

⁴⁷ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3794/1942.

siječnja 1943. odobrio je Mrihinu obavljanje svećeničkih poslova u okolici Bijeljine, dok se za to područje ne odrede novi hrvatski pravoslavni svećenici. Također je potvrđeno da pravoslavci u okolici Bijeljine mogu, putem svojim opunomoćenika, pristupiti HPC-u, ali pri tome treba dostaviti popise pristupnika. Mrihinu je odobreno i da prema postojećim mogućnostima ustroji parohije Bijeljina-seoska i Ugljevik i da ih uključi u sastav parohije Bijeljina.⁴⁸

Mrihin je početkom veljače 1943. izvijestio Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja da se parohije Bijeljina-seoska i Ugljevik i dalje ustrojavaju i da će podatci o njima biti dostavljeni u Zagreb čim bude dovršena njihova organizacija. Mrihin je tada Ministarstvu dostavio i popis pravoslavaca grada Bijeljine koji su pristupili HPC-u. Bila je riječ o oko 1800 osoba.⁴⁹ Na ovome mjestu treba se ponovno prisjetiti kako je veliki župan Sabolić sredinom 1942. smatrao da je početak djelovanja hrvatske pravoslavne crkve u Bijeljini bio promašaj jer je u tom gradu živjelo nešto više od 2500 pravoslavaca, od čega je samo zanemarivo mali broj prisustvovao otvaranju pravoslavne crkve. No, kao što se vidi, do veljače 1943. najveći dio pravoslavaca koji su živjeli u Bijeljini ipak je pristupio HPC-u. Mrihin je nastavio raditi na ustrojavanju HPC-a u Bijeljini i okolici, pa je Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja 14. srpnja 1943. donio odluku o osnutku nove samostalne hrvatske pravoslavne parohije u Bijeljini. U njezinu sastavu bili su dosadašnja parohija u gradu Bijeljini s nekoliko okolnih sela, kao i parohije Bijeljina-seoska i Ugljevik. Na čelu nove proširene parohije bio je Mrihin, a bogoslužja su se trebala obavljati u pravoslavnoj crkvi u Bijeljini kao parohijskoj crkvi, kao i za vrijeme bivše Srpske pravoslavne Crkve. Nova parohija raspolagala je svim potrebnim matičnim knjigama. Privremeni crkveno-općinski upravni odbor u Bijeljini trebao je nastaviti djelovati do izbora redovitog odbora u skladu s Ustavom HPC-a. Prema nekim procjenama, novoj proširenoj hrvatskoj pravoslavnoj parohiji u Bijeljini pristupilo je oko 1200 obitelji iz Bijeljine i okolice.⁵⁰

Može se pretpostaviti da je postojao problem osiguranja novih hrvatskih pravoslavnih svećenika koji bi preuzeli parohije na području kotara Bijeljine. Tako je Mrihin, umjesto parohije ograničene na grad Bijeljinu, na kraju preuzeo šire područje u okolici toga grada. S druge strane, rad Mrihina na širenju područja svoga djelovanja ukazuje na to da je među pravoslavnim stanovništvom u kotaru Bijeljini ipak postojao interes da obnove vjerski život, odnosno dobiju svoga hrvatskog pravoslavnog svećenika. Osim Mrihina u Bijeljini i okolici, u sjevernom dijelu istoga kotara djelovali su i prethodno spomenuti hrvatski pravoslavni svećenici Cvijetin Sović (selo Batković) i Ljubomir Svitlić (selo Vršani). Zapravo je Mrihin svoj rad trebao proširiti i na parohiju Janja, ali prema podacima iz sredine 1943., u tom je mjestu kao svećenik samovoljno služio Miron Lastavica, kojega je Srpska pravoslavna Crkva još 1930. izbacila iz redova svojih svećenika. Zato su hrvatske vlasti namjeravale poduzeti mjere da se Lastavica ukloni iz Janje i da parohiju u tome mjestu preuzme Mrihin.⁵¹

⁴⁸ HR-HDA-0218, Odjel za bogoštovlje, Broj: 12704/1942.

⁴⁹ HR-HDA-0218, Odjel za bogoštovlje, Broj: 5257/1943.

⁵⁰ *Isto.*

⁵¹ *Isto.*

Tijekom 1943. i na području kotara Brčko nastavljen je razvoj HPC-a. Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja 2. ožujka te godine za privremenog je paroha u Brčkom postavio Borivoja Koronsovca. Osim toga, u tom gradu je djelovao i Odbor hrvatske pravoslavne crkvene općine. Koronsovac je nakon stupanja na dužnost namjeravao preuzeti pravoslavnu crkvu s pripadajućom imovinom na upotrebu, kao i matične knjige. No to mu nije uspjelo ni do kraja travnja 1943. godine. Pravoslavna crkva u Brčkom zapravo je srušena nakon proglašenja NDH, a matične knjige predane su Rimokatoličkom župnom uredu koji te knjige i urudžbene zapisnike nije želio predati Koronsovcu. Zato je on od Odjela za bogoštovlje zatražio intervenciju kako bi mu matične knjige i urudžbeni zapisnici bili predani. Koronsovac je također izvijestio Odjel za bogoštovlje da u Brčkom postoji još jedna manja pravoslavna crkva koja je djelomično oštećena, ali se popravlja i u njoj će se ubrzo moći obavljati bogoslužjenje.⁵²

U međuvremenu se, 19. travnja 1943., i upravitelj Kotarske oblasti Brčko Antun Paulić obratio Odjelu za bogoštovlje, obavijestivši ga da hrvatska pravoslavna parohija u gradu Brčkom ima teškoća u djelovanju. U samom Brčkom nema mnogo pravoslavnih vjernika jer je 90 % vjernika bivše Srpske pravoslavne Crkve prethodno prešlo na rimokatoličku vjeru i oni su sada »pravi rimo-katolici«. Nasuprot tome, seljaci pravoslavci u okolici Brčkog nisu izvršili vjerski prijelaz. Rimokatolički župni ured u Brčkom ne želi predati matične knjige bivše Srpske pravoslavne Crkve novoj hrvatskoj pravoslavnoj parohiji jer su one potrebne Rimokatoličkom župnom uredu zbog osoba koje su s pravoslavne vjere prešle na rimokatoličku. Osim toga, Župni ured smatra da pravoslavci koji su najavili prijelaz na rimokatoličku vjeru, ali prijelaz još nisu izvršili, ni u kojem slučaju ne smiju promijeniti svoju odluku i pristupiti HPC-u. Paulić je zaključio kako je stajalište Rimokatoličkog župnog ureda da hrvatski pravoslavni paroh u Brčkom zapravo nema razloga postojati jer nema vjernika. Nasuprot tome, hrvatski pravoslavni paroh smatrao je da bivši vjernici Srpske pravoslavne Crkve koji su najavili vjerski prijelaz, ali ga nisu i izvršili, mogu biti pripadnici HPC-a, osim ako to izričito ne odbiju. To se, prije svega, odnosi na seljake u okolici Brčkog, a Paulić je ocijenio da je mišljenje paroha bliže »političkoj stvarnosti«, odgovara općoj namjeri smirivanja stanja i prihvatljivo je za sve koji izbjegavaju kanonsko-pravne rasprave.⁵³

Paulić je u izvješću Odjelu za bogoštovlje nadalje naveo da je parohu Koronsovcu u međuvremenu dopušteno obavljanje bogoslužjenja u pravoslavnoj parohiji u Gornjem Žabaru, gdje uglavnom nije bilo vjerskih prijelaza na rimokatoličku vjeru. U tom selu postojala je pravoslavna crkva s inventarom, pa je to bila svojevrсна ispostava parohije Brčko, u stvari veća od same parohije. Dolazak hrvatskog pravoslavnog paroha u Brčko kod pravoslavnih je seljaka u okolici grada naišao na vrlo dobar odjek, kao i kod malobrojnih pravoslavaca u gradu Brčkom koji su najavili vjerski prijelaz, ali ga nisu izvršili. S druge strane, dolazak Koronsovca ipak nije izazvao »uzbunu« kod onih vjernika bivše Srpske pravoslavne Crkve koji su u međuvremenu prešli na rimokatoličku vjeru, osim možda kod pojedinaca koji još nisu »očvrsnuli« u novoj vjeri. Paulić je u vezi sa svime navedenim od Odjela za bogoštovlje tražio mišljenje o tome bi li s političkog stajališta bilo korisnije da

⁵² HR-HDA-0218, Odjel za bogoštovlje, Broj: 3691/1943., Broj: 7035/1943.

⁵³ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1366/1943.

hrvatski pravoslavni paroh ostane u Brčkom ili da se eventualno preseli u Gornji Žabar. Paulić osobno smatrao je da bi paroh trebao ostati u gradu Brčkom bez obzira na to koliko u gradu ima vjernika, odnosno bez obzira na to kako će se riješiti slučaj onih koji su najavili vjerski prijelaz, ali ga nisu izvršili, a zapravo ni ne žele prijeći na rimokatoličku vjeru. Cijelo bi pitanje bilo bespredmetno da hrvatski pravoslavni paroh nije ni stigao u Brčko, no budući da je stigao, ne bi bilo dobro premjestiti ga iz grada. Pravoslavni seljaci iz okolice Brčkog već su čuli za njegov dolazak i kada bi paroh bio izmješten iz Brčkog, to bi moglo zakomplicirati stanje i pravoslavni seljaci to bi mogli shvatiti kao »obično izigravanje«. Paulić je ocijenio kako državni interesi zahtijevaju da hrvatska pravoslavna parohija ostane u Brčkom: »Život traži svoje. Ljudi se rađaju i treba ih krstiti, ljudi umiru i treba ih pokapati. Oni koji žele da stupe u brak htjeli bi da se ta veza ozakoni. Zanimani pravoslavci ili polu-pravoslavci gledaju u novom hrv.[atskom] pravoslavnom župniku svoga svećenika, koji je poslan udovoljiti njihovim vjerskim potrebama, i dobru volju vlasti.«⁵⁴ Paulić je ocijenio da hrvatska pravoslavna parohija u Brčkom ne predstavlja »neku ozbiljniju opasnost« za mjesnu rimokatoličku župu. Stvar je rimokatoličkog župnika u Brčkom da one koji su izvršili prijelaz učvrsti u njihovoj novoj vjeri, a one koji su najavili prijelaz, a nisu primljeni, župnik treba postupno privući. Budući da je hrvatska pravoslavna vjera priznata vjeroispovijest, ona ima pravo na zaštitu vlasti. No Paulić je, iznijevši svoje mišljenje, ipak zatražio od Odjela za bogoštovlje da o cijelom slučaju donese konačno rješenje.⁵⁵

Kada je riječ o četnicima, njima očito nije smetalo da Koronsovac kao hrvatski pravoslavni svećenik djeluje u Gornjem Žabaru. Štab 13. posavskog četničkog bataljona 23. travnja 1943. uputio je dopis Kotarskoj oblasti Brčko u kojem je navedeno da su pravoslavna crkvena općina u Gornjem Žabaru, mještani tog sela i četnici jednoglasno odlučili da će »odmah primiti« Koronsovca. Zato je Kotarska oblast zamoljena da on bude upućen u Gornji Žabar kako bi za uskršne praznike mogao održati bogoslužjenje.⁵⁶

U međuvremenu se Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja obratio Rimokatoličkom župnom uredu u Brčkom s upitom je li svrsishodno da, s obzirom na broj pravoslavaca u Brčkom, u njemu djeluje hrvatska pravoslavna parohija. Župni je ured sredinom svibnja 1943. odgovorio da je 90 % pravoslavaca u Brčkom prešlo na rimokatoličku vjeru, a preostali su to najavili, iako prijelaz nisu izvršili. Zato je zaključeno da bi hrvatskog pravoslavnog paroha iz Brčkog trebalo premjestiti u Gornji Žabar. S druge strane, i pravoslavna crkvena općina u Gornjem Žabaru također se obratila Odboru za provedbu ustrojstva HPC-a u Zagrebu. U dopisu je navedeno da je za svećenika u njihovu selu određen Koronsovac. No za seljake iz Gornjeg Žabara ipak je bilo dosta teško što Koronsovca moraju u svoje selo dovoziti kolima iz Brčkog i zatim ga, nakon bogoslužjenja, moraju ponovno prevesti u Brčko. Zato je zamoljeno da se u Gornjem Žabaru, gdje postoji pravoslavna crkva i stan za svećenika, odredi stalni pravoslavni svećenik, koji bi ujedno bio i svećenik za okolna sela.⁵⁷

⁵⁴ *Isto.*

⁵⁵ *Isto.*

⁵⁶ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1466/1943.

⁵⁷ HR-HDA-0218, Odjel za bogoštovlje, Broj: 3691/1943.

Na temelju svih navedenih podataka Odjel za bogoštovlje je krajem svibnja 1943. preporučio Hrvatskoj pravoslavnoj mitropoliji u Zagrebu da paroh Koronovac bude premješten za stalnog paroha u Gornji Žabar, dok će nastaviti povremeno opsluživati parohiju u Brčkom.⁵⁸ Odlukom Odjela za bogoštovlje iz kolovoza 1943. osnovana je hrvatska pravoslavna parohija Brčko-seoska sa sjedištem u Brčkom. Odlukom Mitropolije HPC-a iz siječnja 1944. dopušteno je da se sjedište parohije Brčko-seoska premjesti u Gornji Žabar, gdje je stanovao i radio Koronovac.⁵⁹ Tako bi se moglo reći da je, suprotno mišljenju kotarskog upravitelja Paulića, paroh Koronovac ipak izmješten iz grada Brčkog.

Kao što je u travnju 1943., u svome dopisu Odjelu za bogoštovlje, spomenuo i kotarski upravitelj Paulić, problem se nalazio u činjenici da su neki pravoslavci iz grada Brčkog, koji su prethodno prešli na rimokatoličku vjeru, željeli pristupiti HPC-u, što nije odgovaralo Rimokatoličkoj župi u Brčkom. Koronovac je zaista uputio upit Odjelu za bogoštovlje postoji li mogućnost da osobe koje su prešle na druge priznate vjeroispovijedi prijeđu na hrvatsku pravoslavnu vjeru. Odjel za bogoštovlje je krajem kolovoza 1943. obavijestio Veliku župu Posavje da bi se u ovakvim slučajevima ipak trebalo pridržavati u ovom prilogu spomenute okružnice tog odjela od 10. lipnja 1942. u kojoj je objašnjeno da se bivši pravoslavci koji su izvršili vjerske prijelaze »za sada« ne mogu primiti u HPC jer bi time nastao nered u vođenju matičnih knjiga i drugim javno-privatnim ispravama u kojima traje ili je već izvršena promjena oznake vjeroispovijesti. Kada bi se onima koji su izvršili vjerski prijelaz dopustio pristup HPC-u, moglo bi doći do mnogo takvih slučajeva i onda bi nastupilo stanje da bi vjerska pripadnost pojedinih državljana bila nepoznata. Zato je ponovljeno da se »za sada« treba držati okružnice od 10. lipnja 1942. godine.⁶⁰

Štab 13. posavskog četničkog bataljona početkom svibnja 1943. uputio je dopis kotarskom upravitelju Pauliću, obavještavajući ga da će 9. svibnja u Gornjem Žabaru biti održan kirvaj za plod ljetine, kao i svečanost kod hrvatske pravoslavne crkve u tom selu. Izražena je želja četnika i seljaka Gornjeg Žabara da Paulić s još nekim kotarskim dužnosnicima prisustvuje navedenoj svečanosti. Iako Paulić nije osobno otišao na proslavu kirvaja, bogoslužju u hrvatskoj pravoslavnoj crkvi u Gornjem Žabaru prisustvovao je kao njegov izaslanik kotarski pristav dr. Vladimir Gromes.⁶¹

Iz navedenog je vidljivo da je kotarski upravitelj Antun Paulić imao određenog uspjeha u kontaktu s pravoslavnim stanovništvom i četnicima na području svoga kotara. Ovakve veze on je razvijao u cilju smirivanja stanja, a jedna sastavnica koja je omogućavala te veze bila je i organizacija HPC-a. U istom smjeru išao je i dopis koji je Paulić 18. lipnja 1943. uputio Velikoj župi Posavje. U njemu je naveo da je u jednom od posljednjih brojeva zagrebačkog časopisa *Spremnost* objavljen članak u kojem se raspravlja o preseljavanju stanovništva. Paulić je ocijenio da je takav tekst u trenutnim okolnostima »deplasiran« i može dovesti do pogoršanja javnoga reda i mira. U tom se članku otvoreno govorilo o tome kako će se u »Novoj Europi« izvršiti planska preseljenja stanovništva, pa tako i na europskom jugoistoku. Paulić je ocijenio da se zna kako se pod navedenim zapravo mislilo na iseljavanje pravoslav-

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ HR-HDA-0218, Odjel za bogoštovlje, Broj: 6030/1943.

⁶⁰ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 2431/1943.

⁶¹ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1540/1943.

nog stanovništva iz NDH, koje su njezine vlasti tijekom 1941. djelomično i provele. Takav članak, zaključio je Paulić, samo koristi neprijateljskoj promidžbi i nanosi štetu NDH. Zato je zatražio da se takvi i slični članci više ne objavljuju u hrvatskom tisku jer izazivaju »zlu krv na terenu« i ometaju smirivanje stanovništva. Paulić je objasnio da pravoslavci »(...) ne mogu imati povjerenje u vlasti ni nakon osnutka hrv.[atske] pravoslavne crkve ni nakon ostalog poduzetog u cilju smirivanja pučanstva – kad im se u jednom javnom glasilu kao što je to »Spremnost« otvoreno poručuje da će danas sutra bez obzira (...) morati napustiti svoja ognjišta i zemlju gdje su živjeli njihovi očevi i djedovi«.⁶²

Po primitku ovog dopisa Velika župa Posavje prosljedila ga je na znanje Glavnom ravnateljstvu za promidžbu u Zagrebu.⁶³

Tijekom prve polovice 1943. nastavilo se ustrojavanje HPC-a i u nekim drugim dijelovima Velike župe Posavje. Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja sredinom travnja 1943. odobrio je Arseniju Vukadinoviću, privremenom parohu u Bosanskom Šamcu, da u mjestu Crkvini otvori bivšu pravoslavnu crkvu (kapelu) za povremeno opsluživanje.⁶⁴ Početkom svibnja 1943. sličnom je odlukom Vukadinoviću odobreno da za privremeno opsluživanje otvori i pravoslavnu crkvu u Dubici kraj Bosanskog Šamca.⁶⁵

U drugim slučajevima Velika župa Posavje i dalje je strogo nadzirala djelovanje pojedinih hrvatskih pravoslavničkih svećenika. Tako je veliki župan Sabolić početkom 1943. obaviješten da Dušan Popović, pravoslavni svećenik iz sela Miloševca, koje je bilo u sastavu Ispostave kotarske oblasti u Bosanskom Šamcu, posjećuje i područje Odžaka gdje obavlja vjersku službu. Sabolić je zato od Ispostave kotarske oblasti u Odžaku zatražio da zabrani Popoviću dolaziti na njezino područje jer, prema važećim propisima, on može djelovati isključivo na području svoje parohije. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku odgovorila je da joj se Popović pri svakom posjetu prijavljivao propusnicom za kretanje koju je dobio od domobranskih vojnih vlasti u Modriči. Tako se Popović 13. veljače 1943. prijavio Ispostavi i zatražio da može obavljati vjersku službu u Bosanskom Novom Gradu. No upravitelj Ispostave je, u skladu s primljenim nalogom Velike župe, objasnio Popoviću da ne može obavljati vjersku službu izvan svoje parohije. Popović je izjavio da raspolaže dekretom viših vlasti HPC-a, kao i ovlaštenjem hrvatskog pravoslavničkog svećenika u Bosanskom Šamcu da može otvoriti hrvatske pravoslavne crkve na području Odžaka. Popović je dodao da je hrvatski pravoslavni svećenik u Bosanskom Šamcu ovlašten za sve susjedne parohije i u njima može otvarati hrvatske pravoslavne crkve. Upravitelj kotarske ispostave u Odžaku Popoviću je odgovorio da bi se oko rješavanja cijeloga navedenoga problema trebao obratiti Velikoj župi Posavje, a Popović se zatim vratio u Miloševac. Kada je o ovome obaviješten veliki župan Sabolić, on se obratio Ispostavi kotarske oblasti u Bosanskom Šamcu, navodeći da hrvatski pravoslavni svećenik u tom mjestu nikako ne može biti ovlašten otvarati pravoslavne crkve izvan svoje parohije, a još manje za to može ovladati svećenika Popovića koji, prema podacima kojima je raspolagao Sabolić, nije ni bio službeno primljen za svećenika HPC-a. Zato paroha u Bosanskom Šamcu treba upozoriti da, u skladu s postojećim propisima, ne djeluje izvan svoje

⁶² HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1851/1943.

⁶³ *Isto.*

⁶⁴ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1480/1943.

⁶⁵ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1544/1943.

parohije. Veliki župan Sabolić također je uputio dopis Ispostavi kotarske oblasti u Odžaku, upozoravajući je da je morala voditi više računa o provođenju zakonskih propisa. Svećenik Popović propusnicu za kretanje nije ni smio tražiti od domobranskih vlasti jer takve isprave izdaju upravne vlasti. No sve da je imao i propisanu propusnicu, Ispostava kotarske oblasti u Odžaku nije mu smjela dopustiti obavljati vjerske čine na njezinu području jer on to smije činiti isključivo u svojoj parohiji. Budući da je Ispostava kotarske oblasti u Odžaku izvijestila da je Popović izjavio kako ima dekret viših vlasti HPC-a za djelovanje izvan svoje parohije, Sabolić je zamjerio zašto Ispostava u svome izvješću nije navela točan sadržaj i ovlasti navedene u tom dekretu. Veliki župan Sabolić od Ispostave u Odžaku također je zatražio da ga izvijesti na temelju čega je izvijestila da je pravoslavni svećenik u Bosanskom Šamcu ovlašten otvarati crkve u susjednim parohijama, kao što je navela u svome prethodnom izvješću, jer on zapravo nema odobrenje za djelovanje izvan svoje parohije.⁶⁶ Kao što se vidi, Sabolić se u vezi s djelovanjem svećenika HPC-a strogo pridržavao zakonskih propisa, ali pretpostavljam da je njegova sumnjičavost zapravo bila povezana s njegovim načelnim nepovjerenjem prema HPC-u i svećenicima te Crkve.

Treba se osvrnuti na još jednu pojedinost. Neki autori navode da je nakon osnivanja HPC-a politika vjerskih prijelaza, koju su do tada provodile vlasti NDH, zapravo uglavnom bila prekinuta, odnosno da nema dovoljno izvora koji bi potvrđivali da su se vjerski prijelazi u većoj mjeri nastavili nakon osnutka HPC-a.⁶⁷ Nema sumnje da je osnutak HPC-a doveo do zastoja u obavljanju vjerskih prijelaza. U vezi s ovime može se navesti primjer Ispostave kotarske oblasti u Bosanskom Brodu koja je krajem svibnja 1942. u jednom izvješću navela da su od proglašenja NDH grkoistočnjaci na njezinu području »potišteni i povučeni«, ali se nije moglo ustanoviti da djeluju protiv države. Također je navedeno da su gotovo svi grkoistočnjaci podnijeli molbe za prijelaz na rimokatoličku vjeru i te su molbe povoljno riješene. No samo je manji broj zaista i izvršio vjerski prijelaz, što je objašnjeno činjenicom da je u međuvremenu osnovana HPC.⁶⁸ Ista je Ispostava u svome izvješću iz sredine lipnja 1942. također navela da su grkoistočnjaci »zadovoljni i veseli« nakon vijesti o ustoličenju arhiepiskopa Germogena za mitropolitu zagrebačke mitropolije HPC-a.⁶⁹

Također se može navesti i primjer općine Bosanski Lužani koja je bila u sastavu kotara Derventa. Općinsko je poglavarstvo Bosanski Lužani krajem svibnja 1942. izvijestilo da je vidljiv zastoj u prijelazu grkoistočnjaka na rimokatoličku vjeru, iako su navedeni prethodno zatražili i dobili potvrdu da mogu izvršiti prijelaz. Rimokatolički župni uredi na području općine Bosanski Lužani naveli su sljedeće razloge zašto grkoistočnjaci ne žele izvršiti najavljeni vjerski prijelaz: »1./ što neki odvrću svjet, da grčko-istočnjaci ne prelaze na rimo-katoličku vjeru, jer da ne moraju prelaziti jer će im se svećenici vratiti. 2./ što je odredbom Poglavnika priznata Hrvatska pravoslavna crkva 3./ što uobće nemaju volje za prielaz. 4./ iz straha da ih ne bi poubijali četnici u slučaju da bi napravili upad u ovu obćinu.«⁷⁰

⁶⁶ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 657/1943.

⁶⁷ M. BIONDICH, »Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustaša Policy of Forced Religious Conversions, 1942–1942«, str. 110.

⁶⁸ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1760/1942.

⁶⁹ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 991/1942.

⁷⁰ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3813/1942.

Nakon što je o ovome obaviještena Velika župa Posavje, ona je naredila da se otkriju osobe koje odvrtaču grkoistočnjake od vjerskih prijelaza. Neke su od tih osoba otkrivene i kažnjene s 30 dana zatvora i 1500 kuna globe. Ipak je Kotarska oblast u Derventi početkom rujna 1942. izvijestila Veliku župu da se broj molbi za vjerski prijelaz uvelike smanjio, što se uostalom opaža od trenutka kada je donesena Zakonska odredba o HPC-u. Velika župa Posavje 19. rujna 1942. uputila je dopis Kotarskoj oblasti u Derventi u kojem je navela da na njezinu području ima znatan broj grkoistočnjaka koji su najavili vjerski prijelaz, ali ga zatim nisu izvršili zbog svih razloga o kojima je prethodno izvijestilo Općinsko poglavarstvo u Bosanskim Lužanima. No, kako je zaključila Velika župa Posavje, navedeni razlozi ne mogu biti uvaženi, posebno nakon spomenute okružnice Odjela za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja od 10. lipnja 1942. Budući da je u toj okružnici navedeno da osobe koje su najavile vjerski prijelaz ne mogu biti primljene u HPC, Velika župa zahtijevala je da se s najavljenim vjerskim prijelazima nastavi.⁷¹

Vjerski su se prijelazi nakon osnutka HPC-a, iako ne u velikom broju, nastavili i na području kotara Bijeljine. U tom smislu u svojoj je formulaciji zanimljivo izvješće koje je Kotarska oblast u Bijeljini početkom lipnja 1942. uputila Velikoj župi Posavje, u kojem je navedeno da je tijekom prethodnog mjeseca: »Iz Hrvatske pravoslavne vjere izvršilo je prielaz na Rimokatoličku 64 osobe iz 16 porodica.«⁷²

Formulacija je zanimljiva utoliko što se prethodno govorilo o vjerskim prijelazima grkoistočnjaka na druge priznate vjeroispovijedi, ali je u citiranom izvješću pojam »grko-istočna« vjera zamijenjen pojmom »hrvatska pravoslavna« vjera iako do početka lipnja 1942., a kao što sam prethodno prikazao, organizacija HPC-a nije ni postojala na području kotara Bijeljina nego je tek trebala biti uspostavljena.

Osim toga, tijekom ljeta 1942. došlo je do pojačane djelatnosti četnika na području Bosanskog Broda i Dervente. Ovime su četnici prekršili odredbe sporazuma o primirju koje su s vlastima NDH dogovorile u proljeće te godine. Među ostalim, pravoslavni svećenik Risto Mihić, koji je bio u redovima četnika, na području Bosanskog Broda otvorio je neke pravoslavne crkve i u njima krstio djecu i obavljao vjenčanja. Na kraju su intervenirale domobranske i ustaške snage, koje su potisnule četnike s područja Bosanskog Broda i Dervente, a s četnicima se preko rijeke Bosne povukao i dio pravoslavnog stanovništva. Zbog navedene akcije četnika vlasti NDH su tijekom rujna i početkom listopada 1942. u sabirni logor Jasenovac deportirale oko 1500 pravoslavaca s područja Bosanskog Broda i Dervente. Od ovoga su izuzeti pravoslavni koji su izvršili vjerski prijelaz, odnosno oni čiji su se članovi obitelji odazvali na službu u domobranske radne (DORA) postrojbe.⁷³ U opisanim okolnostima, kada im je zaprijetila opasnost deportacije u logor, ne iznenađuje što su pravoslavci s područja Bosanskog Broda u velikom broju ipak izvršili vjerski prijelaz. Tako je, primjerice, 11. listopada 1942. u Bosanskom Brodu održan crkveni obred u kojem je 650 pravoslavaca iz sela Liješće i Poloj prešlo na rimokatoličku vjeru. Nakon

⁷¹ *Isto.*

⁷² HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1837/1942.

⁷³ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3655/1942., Taj. Broj: 3769/1942., Taj. Broj: 315/1943.; Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Zbirka Ustaške nadzorne službe, Dokument broj: 497, Prijepisi dokumenata koje je Zapovjedništvo Ustaške nadzorne službe zaprimilo pod brojevima: 64528/1942., 70053/1942., 70324/1942., 71801/1942. i 74621/1942.

toga bivši pravoslavci otišli su u »Hrvatski dom« gdje su im državni i ustaški dužnosnici održali govore u kojem su ih pozvali na strogu vjernost prema hrvatskoj državi.⁷⁴

Prethodno sam naveo da su pravoslavci s područja Bosanskog Broda nakon proglašenja NDH najavili vjerske prijelaze, ali ih nisu izvršili, a posebno ih nisu namjeravali izvršiti nakon vijesti o osnutku HPC-a. No nakon akcije vlasti NDH protiv četnika, u sklopu koje je mnogo pravoslavaca s područja Bosanskog Broda deportirano u logor Jasenovac, očito je strah za egzistenciju utjecao na mnoge pravoslavce da konačno izvrše vjerski prijelaz. Možda je upravo zbog ovakvih slučajeva Ministarstvo unutarnjih poslova 21. studenog 1942. svim velikim župama uputilo okružnicu u kojoj je navedeno da se najstrože zabranjuje svaka »fizička ili psihička« prisila na grkoistočnjake kako bi oni prešli na neku od priznatih vjeroispovijedi, ali takve prijelaze ipak treba u »zgodnom obliku« pomagati. U istoj je okružnici ponovno spomenuto da je Odjel za bogoštovlje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja još 10. lipnja 1942. odredio da grkoistočnjaci koji su najavili vjerski prijelaz ne mogu tu odluku promijeniti kako bi pristupili HPC-u.⁷⁵

U vezi sa spomenutim slučajem vjerskih prijelaza na području Bosanskog Broda krajem 1942. zanimljivo je primijetiti da je za hrvatskog pravoslavnog paroha u tome mjestu određen Bogdan Popović, ali budući da na području Bosanskog Broda više »nije bilo« pravoslavaca, Popović je premješten na službu u Sarajevo.⁷⁶

Završna razmatranja

Za razdoblje nakon sredine 1943. godine u arhivskom fondu Velike župe Posavje nisam našao nikakve podatke o djelovanju HPC-a na njezinu teritoriju. Očito, razlog je za to fragmentarnost sačuvanih dokumenata u navedenom fondu. No smatram da je nedostatak podataka o HPC-u bio i posljedica činjenice sve snažnijeg djelovanja partizana na području te velike župe. Partizani su u kolovozu 1943. zauzeli Bijeljenu, zatim su iz nje potisnuti, ali su je ponovno zauzeli tijekom rujna iste godine, kada su također zauzeli i Bosanski Šamac i Gradačac. Tako je bosanski dio Velike župe Posavje postao poprištem intenzivnih ratnih djelovanja, a glavnu ulogu u suzbijanju partizana u međuvremenu je preuzela njemačka vojska. Smatram da su sve nepovoljnije ratne okolnosti općenito otežale djelovanje uprave NDH na tom području, iako je ona povremeno ponovno uspostavljala nadzor na većim mjestima koja su prethodno zauzeli partizani. Samim ovime bilo je otežano i djelovanje HPC-a, koji je ionako bio osnovan tek nedugo prije i zbog niza razloga nije imao čvrste temelje za širenje svoga djelovanja.

Na temelju iznesenih podataka, iako su oni fragmentarni, mogu se donijeti određeni zaključci. Može se reći da su vlasti u Zagrebu iskreno željele uspostaviti HPC. No na primjeru Velike župe Posavje, točnije njezina velikog župana Vladimira Sabolića, vidljivo je da smjernice oko uspostave HPC-a koje su dolazile iz Zagreba nisu primljene s entuzi-

⁷⁴ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 3946/1942.

⁷⁵ *Grada za historiju Narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, Knjiga III, Slavonski Brod, 1964., dok. br. 141.

⁷⁶ P. POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, str. 243.

jazmom. Sabolić nije skrivao svoje nepovjerenje prema HPC-u i zalagao se za nastavak vjerskih prijelaza. U tom smislu dobar je primjer Bijeljine gdje je Sabolić u skladu sa zakonskim odredbama blokirao osnutak HPC-a. Zato mu je Ustaška nadzorna služba morala narediti da otvori pravoslavnu crkvu u tom gradu, a na kraju je iz Zagreba u Bijeljinu stigao zastupnik Hrvatskog državnog sabora Savo Besarović kako bi konačno pokrenuo organizaciju HPC-a u tom gradu.

Nakon raznih nasilja protiv Srba i drugih mjera ukidanja njihova identiteta koje su vlasti NDH poduzele nakon proglašenja nove države, nesumnjivo je da je grkoistočno/pravoslavno stanovništvo načelno bilo negativno raspoloženo prema NDH. No izvori ipak pokazuju da je to stanovništvo na području Velike župe Posavje na osnutak HPC-a gledalo kao na određenu pozitivnu promjenu. Može se reći da je za pravoslavno stanovništvo HPC predstavljao nešto bolje rješenje od vjerskih prijelaza, odnosno pravoslavno je stanovništvo u HPC-u gledalo svojevrsni nastavak bivše Srpske pravoslavne Crkve, iako su vlasti NDH insistirale na suprotnom, odnosno da HPC nema nikakve veze sa Srpskom pravoslavnom Crkvom. Tako bi se moglo reći da su vlasti NDH u HPC-u gledale sredstvo koje će srpsko stanovništvo, u idealnom slučaju, integrirati u hrvatski nacionalni korpus kao »Hrvate pravoslavne vjere«, dok su Srbi u HPC-u gledali mogućnost da u određenom obliku obnove svoj vjerski život nakon udara koji je Srpska pravoslavna Crkva na području NDH doživjela tijekom 1941. godine. Dakle država i pravoslavni vjernici HPC su »iščitavali« na različit način. U tom smislu može se navesti i spomenuto izvješće Odsjeka X Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova NDH iz sredine siječnja 1943. u kojem je navedeno da prema »svim izvješćima« pravoslavci uopće ne priznaju HPC nego se i dalje drže svećenika koji su uspjeli izbjeći deportaciju iz NDH i svetkuju krsne slave i vjerske blagdane po Julijanskom kalendaru koji je u NDH bio službeno ukinut. Takvi su slučajevi zabilježeni i u većim gradovima, primjerice u Banjoj Luci i Sarajevu. No, zaključio je Odsjek X, u postojećim okolnostima, odnosno nakon dozvole rada pravoslavnih crkvi, vlasti NDH nisu mogle poduzeti odlučne mjere protiv navedenih slučajeva.⁷⁷ Primjer hrvatskog pravoslavnog paroha Dimitrija Mrihina u Bijeljini pokazuje kako je postojala mala granica između HPC-a i bivše Srpske pravoslavne Crkve. Prethodno sam naveo kako se Mrihin nesumnjivo trudio, a prema raspoloživim podatcima do početka 1943. i ostvario uspjeh u razvoju HPC-a u gradu i kotaru Bijeljina. No početkom svibnja iste godine u Bijeljini je umrla jedna osoba koja se prethodno borila u četnicima. Njegovu pogrebu prisustvovalo je oko 250 pravoslavaca, a uz lijes su počasnu stražu držali domobrani, što je očito bilo u skladu s prethodnim sporazumima hrvatskih vlasti s četnicima, kojima su oni priznati kao suborci protiv partizana. Tijekom pogreba svećenik Mrihin je u hrvatskoj pravoslavnoj crkvi održao govor u kojem je naveo da je navedeni četnik bio »u šumi« gdje je radio »za dobro svoga naroda«. Kada je o ovoj stvari obaviještena Velika župa Posavje, ona je ocijenila da je Mrihin navedenim govorom prešao granicu dopuštenog te je naređeno da zbog redarstvenog prekršaja bude kažnjen globom od 2000 kuna.⁷⁸ Kasnije, u rujnu 1944., u sklopu ratnih događaja, Mrihin je pristu-

⁷⁷ HR-HDA-1549, I-91/858–866, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Odsjek X, V. T. Broj: 284/1943.

⁷⁸ HR-HDA-0254, Taj. Broj: 1902/1943.

pio četnicima gdje je nastavio svoju svećeničku službu, očito ne kao svećenik HPC-a nego kao srpski pravoslavni svećenik.⁷⁹

Pretpostavljam da je ozbiljan problem u djelovanju HPC-a predstavljao i nedostatak svećenika. Uostalom, Velika župa Posavje bila je u sastavu Eparhije brodske HPC-a čije se sjedište trebalo nalaziti u Bosanskom Brodu, ali sve do sloma NDH nije bio imenovan episkop te eparhije.⁸⁰ Zaista je i Odsjek X u spomenutom izvješću iz siječnja 1943. ocijenio da je bilo potrebno iseliti srpske pravoslavne svećenike iz NDH, ali je dio njih ipak trebalo zadržati i različitim povlasticama pridobiti na hrvatsku stranu, a ti su svećenici kasnije mogli korisno poslužiti kao veza prema seljačkom pravoslavnom stanovništvu. No, nakon što su gotovo svi srpski pravoslavni svećenici uklonjeni iz NDH, zaključeno je u tom izvješću, osnutak HPC-a na čijem se čelu nalazio ruski emigrant djelovao je više negativno nego pozitivno.⁸¹

Unatoč svemu, smatram da u ovom prilogu navedeni primjeri Bijeljine i Brčkog pokazuju kako je HPC ipak imala određenog uspjeha i u privlačenju pravoslavnog stanovništva a – posebno na području kotara Brčko – bila je i sredstvo smirivanja stanja i održavanja komunikacije između vlasti NDH i područja naseljenih pravoslavnim stanovništvom koja su bila pod nadzorom četnika. No, kao što sam naveo, opći razvoj vojnih i političkih prilika i slabost NDH, posebno od sredine i prema kraju rata, nije ostavljala mogućnost eventualnog jačanja i nadogradnje organizacije HPC-a.

Summary

ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE CROATIAN ORTHODOX CHURCH DURING 1942 AND 1943: EXAMPLE OF GREAT COUNTY OF POSAVJE

After the establishment of the Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) led by the Ustasha movement, Serbian orthodox faith was abolished and Serbs were renamed as Greek-Eastern population. This was one of the measures of NDH against the identity of the Serbs many of whom were also killed by the new regime or forced to resettle to Serbia. Croatian authorities soon began with the campaign of religious conversions of Greek Eastern population to other recognized religions. In fact the majority of Greek-Easterners were converted to Roman Catholic faith and with the conversion they formally became equal to other Croatian citizens. But the policy of religious conversions was largely abolished during the first half of 1942 with the establishment of the new Croatian Orthodox Church. Its establishment coincided with other measures of Croatian authorities aimed at the pacification of the situation in the state. By that time many Serbs have already joined Royalist Chetnik movement or communist led Partisans.

⁷⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946., Dokumenti*, 3, Zagreb i središnja Hrvatska, Slavonski Brod, Zagreb, 2008., dok. br. 131.

⁸⁰ P. POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, str. 166, 288.

⁸¹ HR-HDA-1549, I-91/858–866, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Odsjek X, V. T. Broj: 284/1943.

These insurgent movements took control over the large areas of NDH and placed its authorities into a difficult military and political situation. One of the measures taken by NDH authorities was to establish new Croatian Orthodox Church and policy of forces religious conversions was mostly abandoned. In the ideal case Greek-Eastern population would have become Croatian-orthodox population equal to Roman Catholics Croats and Moslems from Bosnia-Herzegovina (Ustasha regime considered Moslems as integral element of Croatian nation). The article tries to present the establishment of the organization of Croatian Orthodox Church at the territory of one of the great counties of NDH that was in large number inhabited by Greek-Eastern/Orthodox population. Sources for this are available for the Great county of Posavje. Its seat was in town Brod na Savi and it consisted of several districts. Two of its districts (Brod na Savi and Županja) were located in Slavonia, north from the river Save. These districts were inhabited mostly by Catholic Croats and, in much smaller number, by Greek-Eastern population. The Great county of Posavje also included four districts south from river Sava, in northeastern part of Bosnia. These districts were in large number inhabited by Greek-Easterners, but also by Croatian Catholic and Moslem population. The available documents show various problems in the establishment of Croatian Orthodox Church in the Bosnian districts of Great county of Posavje. There are no sources that Croatian Orthodox Church was ever established in districts Brod na Savi and Županja because percentage of Greek-Eastern population in these districts was not high and most of them have already converted to Roman Catholicism before the establishment of Croatian Orthodox Church. The available sources show that the organization of the new Orthodox Church was faced with various obstacles and problems. Nevertheless it can be said that it did have a limited success and that members of the former Serb Orthodox Church did join the new Orthodox Church and took part in its religious activities. Therefore Croatian Orthodox Church at the territory of Great county of Posavje played a role in the appeasement of relations between the NDH authorities and the local Orthodox population as well as local Chetnik detachments who in the meantime made ceasefire agreements with the NDH authorities and formally recognized the NDH sovereignty. But the increased presence and activities of Partisans at the territory of Great county of Posavje from the second half of 1943 and afterwards deteriorated the ability of NDH authorities to effectively rule over that territory and therefore its efforts to develop the organization of Croatian Orthodox Church were also severely hampered.

KEY WORDS: *Independent State of Croatia, Croatian Orthodox Church, Great county of Posavje.*